

İslam Ekonomisi Enstitüsü Sunumlar-1

İSLAM İKTİSAT FELSEFESİ

MARUF VAKFI
İSLAM EKONOMİSİ ENSTİTÜSÜ

Prof. Dr. Ekrem DEMİRLİ
Prof. Dr. Bekir KARLIĞA
Prof. Dr. Ahmet Faruk AYSAN
Prof. Dr. Hasan HACAK
Nihat ERGÜN
Prof. Dr. Sinan CANAN

MARUF VAKFI
İSLAM EKONOMİSİ ENSTİTÜSÜ

İSLAM İKTİSAT FELSEFESİ

MARUF VAKFI
İSLAM EKONOMİSİ ENSTİTÜSÜ

2015

COPYRIGHT © 2018

Bu yayının tüm hakları, Maruf Vakfı İslam Ekonomisi Enstitüsü'ne aittir. Maruf Vakfı'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama, vd.) yollarla basımı, yayını, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Editör: Sercan Karadoğan

Bant Çözümleri: Yakup Yakar

Tasarım: Enes Deniz

Baskı: Gen Ajans

İkitelli OSB Mutsan San. Sit. M2 Blok No:9

Başakşehir-İkitelli İstanbul, 34306 Türkiye

Tel: 0 212 553 08 31 bilgi@genajans.com.tr

Maruf Vakfı İslam Ekonomisi Enstitüsü

Seyitnizam Mah. Mevlana Cad. No:77/K:8

Zeytinburnu / İSTANBUL

Tel: 0 212 510 11 25

E-mail: maruf@marufvakfi.org

www.marufvakfi.org

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. Ekrem DEMİRLİ	7
<i>İslam Düşüncesinde Allah Tasavvuru</i>	
Prof. Dr. Bekir KARLIĞA	21
<i>İslam Düşüncesinin Özgünlüğü</i>	
Prof. Dr. Hasan HACAK	27
<i>İslam Hukukunda Hak ve Mülkiyet</i>	
Nihat ERGÜN	33
<i>İktisadi ve Siyasi Düşünce de Akıl</i>	
Prof. Dr. Sinan CANAN	42
<i>İslam Tasavvurunda İnsan</i>	
Prof. Dr. Ahmet Faruk AYSAN	47
<i>İktisadın Metodolojisi Değişirken İslam İktisadının Yöntem Arayışı</i>	

BİYOGRAFİLER

Prof. Dr. Ekrem DEMİRLİ

1969 Rize-İkizdere doğumlu. 1993'te Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra 1995'te Abdullah İlahî'nin Keşfü'l-Vâridât'ı adlı teziyle yüksek lisansını; 2003'te de Sadreddin Konevî'de Marifet ve Vücûd başlıklı çalışmasıyla doktorasını tamamladı. Halen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı'nda öğretim üyeliğini sürdüren Demirli, çalışmalarını ağırlıklı olarak iki alanda sürdürmektedir: Birincisi Konevî şârihleri ikincisi ise İbnü'l-Arabî. Ekrem Demirli'nin Sadreddin Konevî, Abdürrezzâk Kâşânî, İbn Sina ve İbnü'l-Arabî'den çevirileri, hakemli dergilerde yayınlanmış makaleleri ve ulusal ve uluslararası sempozyumlarda sunulmuş tebliğleri bulunmaktadır.

Prof. Dr. Bekir KARLIĞA

1947 yılında, Adıyaman'ın Besni ilçesinde dünyaya geldi. 1967 yılında Kahraman Maraş İmam Hatip Okulu'ndan mezun oldu. 1972 yılında, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nü, 1977 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünü bitirdi. 1980 yılında Doktor, 1982 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Yardımcı Doçent 1987 yılında, Doçent, 1993 yılında Profesör oldu. 2008 yılında kendi isteğiyle emekli oluncaya kadar 12 yıla yakın bir süre Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Bölümü Başkanlığı görevini sürdürdü. 2008 yılında, Başbakan Başmüşaviri ve Birleşmiş Milletler Medeniyetler İttifakı Türkiye Eşgüdüm Kurulu Başkanlığı görevine getirildi. 2008 yılında yapımına başladığı "Batı'ya Doğru Akan Nehir Medeniyet Belgeseli"ni 2011 yılında tamamladı. 2013 yılında Cumhurbaşkanlığı Kültür-Sanat Büyük Ödülü'ne layık görülen ve dünyanın en uzun medeniyet belgeseli niteliğine sahip bulunan "Batı'ya Doğru Akan Nehir" Türkiye'nin yanı sıra 43 ülke televizyonunda yayınlandı. 2015 yılında Kazakistan Al-Farabi Üniversitesi tarafından "Al-Farabi Büyük Altın Ödülü"ne layık görülen Bekir Karlığa, halen Başbakan Başmüşaviri, Medeniyetler İttifakı Türkiye Eşgüdüm Kurulu Başkanı ve Yalova Üniversitesi Öğretim Üyesi olarak görevini sürdürmektedir.

Prof. Dr. Hasan HACAĞ

1968 yılında Giresun/Espiye'de doğdu. 1986'da Espiye İ.H.L.'nden, 1990 yılında M.Ü. İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisansa başladı. 1991 yılında Fakültemize araştırma görevlisi olarak atandı. 1993 yılında "İslâm Hukukunda İrtifak Hakları ve İlgili Kavramların Gelişimi" başlıklı yüksek lisansını, 2000 yılında "İslâm Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi" başlıklı doktora tezini tamamladı. 2008 yılında doçent, 2013 yılında profesör oldu. Eserleri: Atomcu Evren Anlayışının İslâm Hukukuna Etkisi: Kelam-Fıkıh İlişkisine Dair Bir Analiz, Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı : Arap-İslam Kültüründeki Bilgi Sistemlerinin Eleştirel Bir Analizi (Câbirî'den tercüme, Burhan Köroğlu ve Ekrem Demirli ile birlikte).

BİYOGRAFİLER

Nihat ERGÜN

İşık'a devretmiştir. Serbest ticaret, muhasebe, müşavirlik, yönetim danışmanlığı alanlarında çalışan Ergün İngilizce bilmektedir. Evli ve dört çocuk babasıdır.

Prof. Dr. Sinan CANAN

1972 yılında Ankara'da doğdu. Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü'nden mezun oldu. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi Histoloji-Embriyoloji Anabilim Dalı'nda yüksek lisans, aynı kurumun Fizyoloji Anabilim Dalı'nda ise doktora eğitimini tamamladı. 2010 yılında Tıbbi Fizyoloji Doçenti ünvanını aldı. Başkent, Turgut Özal ve Yıldırım Beyazıt Üniversitelerinin tıp fakültelerinde toplam 10 yılı aşkın süre öğretim üyesi olarak çalıştı. Tüm akademik kariyeri boyunca disiplinlerin sınırlarında yer alan araştırma konularıyla ilgilenmeyi tercih etti.

Kaos Teorisi, Karmaşıklık, Fraktal Geometri, Doğadaki biçimler, Öğrenme, Lisan ve Sözyitimi, Zihin ve Beyin, Zihinsel Performansın Sinirbilimi, Yaratıcılık ve İnsan Beyni, Sanat ve Sinirbilimi, İnançların Sinirbilimi, Eğiten Beyin, Öğrenen beyin, Anne-Babalar için beyin bilgi gibi konularda ülke çapında genel dinleyiciye yönelik konferans ve programlar düzenlemekte, bilimi ve özellikle de zor addedilen bilimsel konuları herkesin anlayabileceği anlatılara dönüştürme işi, zamanının çoğunu kaplamaktadır. "Kimsenin Bilemeyeceği Şeyler", "Değişen Be(y)nim", "Unutulacak Şeyler" ve "Beynin Sırları" adlı kitapların yazarıdır. 2013 yılında bir bilimsel anlatı ve araştırma merkezi olan [n]Beyin'i kurmuş ve 2017 yılı sonuna kadar bilimsel kurul başkanlığı görevini yürütmüştür.

Prof. Dr. Ahmet Faruk AYSAN

1999 yılında Boğaziçi Üniversitesi İktisat Bölümünden mezun oldu ve University of Maryland College Park'ta 2001 yılında yüksek lisansını, 2005 yılında doktorasını tamamladı. 2008 yılında doçent oldu. Dünya Bankası, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Oxford Analytica'nın da aralarında bulunduğu kurumlara danışmanlık yapan Aysan, 2005-2011 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi İktisat Bölümü tam zamanlı Öğretim Üyesi olarak görev yaptı.

A. F. Aysan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Meclis Üyeliği ve Para Politikası Üyeliği, Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi ve Ekonometri Merkezinde Başkan Yardımcılığı, G-20 Finansal Güvenlik Uzmanları Grubu Üyeliği, TÜBİTAK Sosyal ve Beşeri Bilimler Destek Grubu Danışma Kurulu Üyeliği ve Avrupa Birliği 7. Çerçeve Programında ekonomi alanında Ülke Uzmanlığı görevlerini yürütmüştür. Ahmet Faruk Aysan İstanbul Şehir Üniversite'sinde iktisat profesörü olarak çalışmaktadır. Uluslararası finans, makroekonomi, ekonomi politik, bankacılık ve finans konularında uzmanlaşan Aysan, birçok uluslararası derginin Yayın Kurulu ve Danışma Kurulu üyesidir.

EDİTÖR'ÜN SUNUŞU

Maruf Vakfı ve bünyesinde faaliyet gösteren İslam Ekonomisi Enstitüsü İslam Ekonomisi alanında özel ve nitelikli çalışma ve araştırmalar yapmak üzere kuruldu. Bu kuruluş amacına uygun olarak kurulduğundan itibaren geçen iki yıllık süre içinde çok sayıda ders, seminer, konferans ve müzakere gerçekleştirildi. Bu dersleri; İslam iktisat tarihi, İslam iktisat felsefesi, İslam düşüncesi, iktisadi düşünce, iktisat tarihi, bilim felsefesi gibi çeşitli alt başlıklarda ve zenginlikte gerçekleştirdik ve müzakere yaptık. Sonuç itibarıyla bu ders ve seminer dizileri önemli bir birikim oluşmasına imkan sağladı ve ileride çalışmaların hangi noktalara yoğunlaşması gerektiği, hangi alanlara öncelik verilmesi gerektiğiyle ilgili yönelimi de şekillendirmiş oldu. Bu minvalde, bu sunumların yazıya dönüştürülerek bir tür ders notları şeklinde araştırmacıların ve öğrencilerin ellerinin altında olmasının da önemli bir kaynak olacağına kanaat getirdik. Böylece elinizdeki İslam Ekonomisi Enstitüsü Sunumları çalışması ortaya çıktı.

İslam Ekonomisi Enstitüsü Sunumları-1 içinde yer alan sunumların genel teması felsefe ve İslam iktisat felsefesi etrafında dönmektedir. Bu çalışmada; Prof. Ahmet Faruk Aysan, Prof. Ekrem Demirli, Prof. Hasan Hacak, Prof. Sinan Canan, Prof. Bekir Karlığa ve Sayın Nihat Ergün'ün nitelikli ve derinlikli sunumları yer almaktadır.

Kuşkusuz yazı diliyle konuşma dili arasında belirgin bir nitelik farkı bulunmaktadır. Sunumlar belli bir sistematik içinde yapılmış olsalar dahi konuşma içerisinde birbirini tekrar eden yerler olabilir. Bu, yazıya aktarıldığında okumanın akışını bozabilir.

Bunu engellemek açısından bazı yerlerde sunumlara gerekli müdahaleler yapılmış ve konuşmanın kendine has yapısı muhafaza edilirken, okuma akışını da engelleyecek noktalar düzeltilme yoluna gidilmiştir. Böylece akıcı bir sistematik içinde devam eden, rahat ve kolay anlaşılabilir bir yazı elde edilmiş oldu. Ayrıca gerek görülen yerlerde sunumu yapan konuşmacı bahsettiği bir kavramı ya da ismi açıklamadıysa ve bunun konuşma açısından açıklanması faydalı olacaksa, bilenler için hatırlatıcı, bilmeyenler için yönlendirici olacak şekilde dipnot olarak kısa bilgiler verildi. Yine, Kur'an'dan ayetlerin zikredildiği yerlerde, sadece Arapça belirtildiyse Türkçesi de eklenerek ayet ve sure numarası da dipnot olarak eklendi.

Bu ve devamı gelecek diğer çalışma ve sunumları İslam ekonomisi alanında çalışma yapan araştırmacı ve öğrencilerin istifadelerine sunarken, her kitleden okuyucu için de keyifle okunacak ve üzerinde düşünülecek çok fazla konunun olduğunu belirterek, bizleri kırmayıp değerli bilgilerini bizlerle paylaşan ve yazıya geçirilmesi konusunda izin veren kıymetli hocalarımıza da teşekkürü bir borç biliriz. Ayrıca İslam ekonomisi araştırma ve çalışmalarını destekleyen değerli Maruf Vakfı üye ve gönüldaşlarına da değerli destek ve katkılarından dolayı bir kez daha teşekkür ederiz.

Gayret bizden, Tevfik Allah'tan..

Sercan KARADOĞAN

Editör

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE ALLAH TASAVVURU

Prof. Dr. Ekrem DEMİRLİ

İslam dediğimizde hiç kuşkusuz bilgi kaynağı olan vahye dayalı Kur'an-ı Kerim'i kast ediyoruz. Bu İslam'ı bir söylence, bir masal, bir mitoloji olmaktan uzaklaştırır. İslam'ı bir din haline getirir. Bu bakımdan İslam'ın olmazsa olmazı vahye dayalı olmasıdır. Burada önemli olan vahyi nasıl anlayacağız nasıl bilgi çıkartacağımızdır. İşte bundan dolayı felsefe ile çeşitli tartışmalar olmuştur. Başta Mısır ve Hint gelenekleriyle tartışmalar olmuştur. Çünkü vahyi kabul edenler için bundan bilgi çıkartmak o kadar kolay bir iş değildir. İkinci olarak vahye bağlı olarak Sünnet. İslam'ı İslam yapan temel özellik sünnet ya da hadislerdir. Hadis ile Sünnet arasında şöyle bir ayrım vardır; hadis-i şerif daha çok Peygamber Efendimizin sözleri, fiilleri yani tekil davranışlarıyla ilgilidir. Bu söz de olabilir fiil de olabilir ya da takrir yani onaylama da olabilir. Sünnet ise bunun toplamıdır yani Hz. Peygamberin hayatıyla, yaşama tarzıyla birlikte olan toplama sünnet diyoruz.

Sünnetle vahyin ilişkisi nedir? Bu geçmişte de tartışılmıştır, günümüzde de Müslümanlar tarafından tartışılmaktadır. Benim kanaatime göre Sünnet Kur'an-ı Kerim'in ilk yorumudur. Eğer siz okursanız, her okuma bir yorumlamadır. Kur'an-ı Kerim'i Peygamber okursa onun adı sünnet olur. Benim sünnet algım biraz böyledir. Fakat bunun yanı sıra Peygamber Efendimize teşri salâhiyeti de verilmiştir. Sünnet Peygamber Efendimizin Kur'an-ı Kerim'i okuma biçimidir. Kur'an-ı Kerim'de ilk gelen ayet "ikra"dır biliyorsunuz. Aslında "ikra" bir şeye bağlanır; "İkra bismi rabbikellezi halak".¹ Bunu bir bütün olarak düşünmek gerekir. Böyle düşünmediğinizde tam olarak anlaşılmaz.

Rabbinin adını oku aslında besmele demektir. Biz "Bismillahirrahmanirrahim" derken rabbın adını okuyoruz. İlk gelen ayet besmeledir. Yani besmelenin manasıdır. Bu bir dünya görüşü tercihidir.

İnsan yeryüzündeki varlığını bir takım şeylerle tahkim edebilir. Mesela kabilesine dayanabilir. Şu veya bu sosyal yapıya dayanabilir. Kendi yeteneklerine dayanabilir vs. Besmele ise bütün bunların yerine Allah'a dayanmayı esas alır. Gücünüzü, kuvvetinizi ve kudretinizi Allah'tan bilmeniz demektir. Dolayısıyla Peygamber bu ifade ile bir faz değişimi yapar. Arapların kabile gücüne dayandıkları yerde "bismillah" kelimesini getirir. Böylece neseb kavramı değişir, güç kavramı değişir, tabiat anlayışı değişir vb. her şey değişir. Allah bir özne olarak düşünülüyor ve biz ona dayanıyoruz. Bunu anlatmak için bir kavram kullanayım; birinin namı hesabına iş yapmak. Besmele tam bu demektir. Birisinin namı hesabına yaşamak yani Allah'ın namı hesabına yaşamaktır. İlk gelen ayet besmeledir. Yahut besmelenin anlamının tazammun ettiği şeydir. Allah'a sığınma, Allah'a yönelme, dikkatimizi Allah'a vermedir. Buna bağlı olarak kabile dayanışmasından yani Arap toplumunun temel hangi özellikleri varsa ki bu sadece Arap toplumuna mahsus bir şey değil Türkler de, İranlılar da Romalılar da o zamanlar öyleydi.

¹ Oku! Yaratan Rabbinin adıyla.

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE ALLAH TASAVVURU

Yani herkes kendi nesep övgüsüne dayanarak ortada duruyordu. İslam bunu değiştirdi. Allah'a bağlı iseniz kıymetli bir adamsınız. Hz. Peygamber'in vahyin ilk geldiğinde söylediği bir cümle var. "Ma ene kariin".² Ayet-i kerimenin başka bir yönünü anlatacak olursak; bu biremirdir, bir buyruktur; oku, yap, et. Peygamber Efendimiz ise yapamam, edemem diyor. Ben okuyucu değilim. Acziyeti anlatan bir şey. Sünnet ve Kur'an-ı Kerim, Allah ve Peygamber ilişkisi daha sonra Allah ve insan ilişkisi aslında bu açıya göre şekilleniyor. Birinin buyurganlığı diğerinin ise acziyeti üzere kuruluyor. İslam'ın temel tariflerinden birisi budur. Yani Allah'ın kudreti, mutlak gücü, buyruğu karşısında insanın yapamam, edemem acziyetinin ifadesidir.

Hâlbuki Peygamber Efendimiz yapıyor, okuyor. Mesela İslam'ı tebliğ ediyor. Allah'a ibadet ediyor. Ama ibadet ettikçe şöyle diyor "Ben sana hakkıyla ibadet edemedim", "Ben sana hakkıyla şükredemedim". Her cümlesinde bunu söylüyor. Dolayısıyla İslam'ın temel karakteristiği budur. Allah'ın mutlak buyurganlığı ile insanın bu buyurganlık karşısındaki acziyeti. Ve bu bize İslam'ın Hira mağarasında başlama modelini anlatır. Benim sünnet hakkındaki telakkim böyledir. Yani Peygamber Kur'an-ı Kerim'i okuduğunda onun adı sünnet olur diye düşünürüm. Peygamber Efendimizin hüküm verme salahiyetini tartışmaya ve konuşmaya gerek yoktur. Ama şu cümle kesindir;

İslam, vahiy varsa İslam'dır. Din, vahiy varsa dindir. İslam'da bilginin kıymeti vahiyden gelir.

Bazı arkadaşlarımızın sünneti anlatmak için kullandıkları hatalı bir cümle var. "Peygamber olmasa vahiy olmazdı". Bu söylenmeye bile değmez. Vahiy olmazsa hiçbir şey olmaz. İlahiyat mesleğini anlatmak için size bir örnek vereyim. İlahiyat mesleği zor bir meslektir. Neden zor bir meslektir. Çünkü bilgi kaynağı vahiydir ve bunun nasıl anlaşılması gerekir. Bu nasıl ele alınacak. Tamamen çetin bir konudur. İslam'ın dışında da dinler var. Mesela Hinduizm, Budizm, Yahudilik, Hristiyanlık. İslam, Yahudilik ve Hristiyanlığa daha benzerdir. İslam doğuya göre batılı bir dindir. Doğuya doğru gittiğinizde dinde anlam ortadan kalkar. Mesela "Om"³ diye bir kelime kullanılır. Manası nedir manası yoktur. Neden çünkü yaşadığınız zemin yaşadığınız şey bir yanılsama seviyesidir. Batıya geldiğinizde anlam daha öne çıkar. Müslüman âlimler şöyle düşünürler; "Eğer biz Cenab-ı Hakk'ın vahyini hiç anlayamazsak ilahiyat ilmi olmazdı. Birinci seçenek budur. Vahiy hiç anlayamazsak seçeneğidir. Mesela şu ayette Allah ne dedi. Tam olarak bilmiyoruz. O zaman ilahiyat ilmi olmazdı. Mutlak bir anlamama durumunda ilahiyat ilmi olmaz.

Peki, herkes anlasa ne olur. Bir kısım bunu savunuyor. Herkes anlasa bu kez yine ilahiyat ilmi olmaz. Neden çünkü herkesin anladığı şeyden ilim olmaz. Şia'nın söylediği gibi bunu sadece seçilmiş insan ve bunun atayacağı kişi anlayabilir mi? Eğer böyle olursa yine ilahiyat ilmi olmaz. Peki, ne olacak? İlahiyat ilminin olabilmesi için şu şartların olması lazım. Birincisi, öncelikle vahiy olacak. Vahiy yoksa ilahiyat ilmi olmaz. İki, vahiy mutlak anlaşılmaz olmayacak. Üçüncüsü bunun anlaşılması seçkinler zümresinin elinde olmayacak. Dördüncüsü herkes tarafından da anlaşılmayacak.

² Ben okuma bilmem.

³ Om, Hinduizm ve çoğu Hindistan'a özgü inanç sistemlerinde dinsel ya da mistik etkisi olduğuna inanılan sözcüklerin en kutsalı sayılan hece. Sanskrit dilinde birlikte o sesini veren a ve u ünlüleriyle m sesinden oluşur.

Kaynak: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Om>

Beşincisi anlaşılması için özel bir usûl gerekecek. Özel bir yöntem gerekecek, özel bir kabiliyet gerekcek. Bu kabiliyet sahibi kişilerin adı ulema'dır, kullandıkları yöntem 'usûlüddin'dir. Bu metodoloji sayesinde Kur'an-ı Kerim'i yorumlayacaklar. O zaman usûl neye karşılık geliyor. Usûl peygamberin sünnetini yorumlama tarzına karşılık geliyor. Peygamber Efendimiz bunu bir usûle bağlı kalarak mı yaptı. Bunu tam olarak bilmiyoruz. Ama neticede sünnet var oldu ortaya çıktı. Ondan sonraki nesil ise peygamberin Kur'an-ı Kerimi şu şekilde okuduğunu düşünerek bir usûl vaz etti ve Kur'an-ı Kerime dair böyle bir anlama biçimi geliştirdi.

Geçen bir vesile ile bir yazı yazdım. Haris El Muhasibinin 'Fehm'ul Kuran' diye bir kitabı var. Çok önemli bir kitaptır. Okumanızı tavsiye ederim. Bu Müslümanların tartıştığı konulardan biridir. Gerçekten biz Kur'an-ı Kerimi anlayabilir miyiz anlayamaz mıyız? Mesela bireysel olarak siz Kur'an-ı Kerimi anlayabilir misiniz anlayamaz mısınız. Arapça konusunu dikkate almalıyım. Varsayalım ki hepiniz Arapçayı biliyorsunuz. Acaba biz Kur'an-ı Kerim'i anlayabilir miyiz anlayamaz mıyız? Bu bir tartışma. Daha önce Hristiyanlıkta da böyle bir tartışma olmuştur. Acaba Kutsal Kitap Kilise otoritesi olmadan anlaşılabilir mi anlaşılabilir mi? Şimdi normalde her birinin gerekçeleri çok güçlü mademki bunu Allah gönderdi ve beni sorumlu tuttu ben neden anlayamayayım. Bu iktisat kitabı değil ki iktisadi, matematiği senden öğreneyim. Ama bu kitap Allah'ın kitabı. Gerekçeler çok güçlü. Muhasibi diyor ki; "gerekçelerin güçlü olmasıyla bu iş olmaz". Mesela Kur'an'ın anlaşılabilmesi için bir örnek vereyim.

Kur'an-ı Kerim'de bu ayet nasih midir mensuh mudur bilmek zorundasınız. Bu bilgiye dayalı bir şeydir. Nasih mensuhun Kur'an-ı Kerim ile ilgili uygulamaları var. Diyelim ki tarihi hadiseler var. Tarihi hadiselerin nasihi mensuhu olur mu olmaz mı?

Nuh tufanı hakkında Kur'an-ı Kerim dedi ki "bütün sular yeryüzünü kapladı".

Geçmişte bunu ulema tartışıyor. Acaba Nuh tufanı sınırlı mıydı, bölgesel miydi değil miydi? Ya da diyelim ki burada bir mecaz mı vardı. Muhasibi diyor ki "bu konularda bilginiz olacak. Tarihi hadiselerde nasih mensuh olur mu olmaz mı? Bu konuda fikriniz yoksa Kur'an-ı Kerimden bilgi çıkaramazsınız. Bir Müslüman olarak Nuh tufanı şöyleydi böyleydi diyemezsin". Mesela evrenin yaratılışı ile ilgili konular. Evrenin altı günde yaratılması. İnsanı topraktan yarattı, çamurdan yarattı. Bu bir bilgi konusu olabilir mi olamaz mı? Bir biyolog arkadaşla konuşurken dedim ki "arkadaş, herkes kendi mesleği ile Kur'an-ı Kerime hizmet etmesi gerekir. Eğer etmezseniz insanlar mesleklerini paranteze alıp Kur'an-ı Kerimle başka türlü ilişki kurarlarsa İslam avamileşir". Meslek üzerinden ilişki kurmanız gerekiyor. Mesela Kur'an-ı Kerim uzun süre tercüme edilirken Allah insanı kan pıhtısından yarattı dediler. Kan pıhtısı ölü bir şeydir. "Alak" embriyo yani canlı dinamik bir şeydir. Bu yorum gelince aklımız biraz daha yerine oturdu. Kan pıhtısından değil de bir embriyodan deyince bir şey oldu.

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE ALLAH TASAVVURU

Arkadaş, “böyle diyorsun da hocam bilim değişkenlik üzerine kuruludur. Kur’an-ı Kerime nasıl tatbik edeceğiz” dedi. Bende dedim ki “tam da bunu demek istiyorum”. Yorum değişkenlik üzerine kuruludur.

İslam ne demektir. İslam kelimesini tam olarak anlıyor muyuz anlamıyor muyuz?

Günlük hayatta kullanırız İslam’da şu helaller şu haramlar var. İslam’da demokrasi gibi bir sürü tartışmalı konu var. Müslümanların bu konular üzerine akıl yürütmemesine şaşıyorum. İnsan topraktan yaratıldı. Bunun bir epistemik değeri var mı yok mu? Evrim teorisini savunan birisine arkadaş Kur’an-ı Kerim topraktan diyor maymundan diyemezsin diyebilir misin diyemez misin? Muhasibi diyor ki “bir adamın bu konuda perspektifinin olması gerekir”. Mesela “Helali yiyin haramdan kaçının” bu da ayet-i kerimedir. Şimdi bu ayet-i kerimeye yüklediğimiz hüküm anlamıyla ötekine “insan topraktan yaratılmıştır” aynı şekilde mi mütalaa edilecek, bu büyük bir problemdir. Bir ayet-i kerime umum olabilir husus olabilir. Muhasibi diyor ki “Kur’an-ı Kerimin anlaşılması bir metodolojiye bağlıdır”. Ben teorik olarak buna katılıyorum. Bizim mesleğimiz Kur’an-ı Kerimin anlaşılması üzerine kuruludur. Vahyi anlamaya çalışmak içindir. Bunun dışında biz kimi anlamaya çalışırsak vahyi anlamak içindir. İbn-i Arabi üzerine üç kitap yazdım. Yirmi tane tercüme yaptım. On bin sayfa tercüme yaptım. Derdim neydi benim.

Derdim şu; mesela İbn-i Arabi benim için Kur’an-ı Kerimi anlamaya çalışan bir adamdır. Sadrettin Konevi ile ilgili üç-dört tane kitap yazdım. Derdim ne? Sadrettin Konevi Kur’an-ı Kerimi anlamaya çalışan bir adam. Diyelim ki Ebu Hanife ile ilgileniyorum, İmam Gazali ile ilgileniyorum. Mesela İmam Şafii ile ilgileniyorum. Derdim ne? Derdim bu adamların temel sorunsalı. Bu vahyi nasıl anlayacağız sorusudur. İslam nedir sorusu bu insanların zihninin temel problemidir. ‘İslam’da’ deyince temel cümle bu vahiydir. Vahiy dedikten sonra da büyük bir problem ortaya çıkıyor. Bu vahiy nasıl anlaşılacak? Muhasibi diyor ki “bir insanın Kur’an-ı Kerimi tam olarak anlayabilmesi için ahlaken Kur’an-ı Kerimle örtüşmesi lazım” yani mutabakat lazım. Bu ne demek Kur’an-ı kim anlamıştır. Peygamber anlamıştır. Neden çünkü Peygamber Efendimizin ahlakı Kur’an-ı Kerim’di. Muhasibi demek, aynı zamanda İmam Şafi demek, Ebu Hanife demek yani ikinci üçüncü yüzyıldan bir adamdan konuşuyoruz. Muhasibi şunu demek istiyor. Mesela normal şartlarda bir adamın iyi bir iktisatçı mı, iyi bir siyaset bilimci mi, iyi bir doktor mu vs. ile ilgili konuşurken bence iyi değil çünkü merhametli değil demezsiniz. Derste öğrencilere anlatıyorum şimdi buradan model çıkarmamız lazım.

Hani akıl oyunları diye bir şey var. Velilerin okullarda en çok tercih ettikleri zekâ oyunları çocukları daha zeki olsun diye. Kur’an-ı Kerim’in bakışıyla Muhasibi şunu demek istiyor “Çocuğu zeki yapmak istiyorsan çocuğa merhameti öğretceksin.

Çocuğa adaleti öğreteceksin. Sıdkı, doğruluğu öğreteceksin. Mesela çocuğa güvenilirliği öğreteceksin. Bu ahlaki erdemler yoksa çocuk zeki değildir".

Bu önermeden hareketle en akıllımız peygamberimizdi. Onun ahlaki aklının gereği idi. Ya da onun ahlaki aklını terbiye etmişti. Bu ana fikirden gidiyor ve bu Kur'an-ı Kerimden çıkar diyor. Demek istediğim şu; Kur'an-ı Kerim'i anlamak bir problem.

Vahyi anlamak bir problem. Ama sadece epistemik bir problem değil. Ahlaki olanla Kur'an-ı Kerimle paralel gitmeniz gerekiyor. Herhangi bir kitabı yalan söylediğinize bakmaksızın anlayabilir ya da anlamayabilirsiniz. Âlimler bunu Kur'an-ı Kerim'den çıkarıyorlar ve diyorlar ki "eğer bir insanda ahlak yoksa ahlaklı değilse Kur'an-ı Kerim'i anlayamaz". Bir şeyin İslami olması demek aynı zamanda belirli bir ahlaki standarda uygun olması demektir. Bir şey İslami ise o vahiy temellidir. Vahyi peygamber okuyunca bunun adı sünnet olur. Bizim Kur'an-ı Kerim'i anlayabilmemiz için belli bir ahlaki standartta olmamız gerekir. Bu ulemanın savunduğu şeydir. Şimdi gelelim İslam'ın bir din olarak temel meselesi ne? Temel meselesinin Allah olduğu kesindir. Allah'ın neyi, varlığı mı? Mesela, Allah'ın varlığı. Başka çağlarda olmadığı kadar ateizm problem haline geldi. Şöyle bir bakarsanız belki yeryüzünün üç buçuk dört milyarı ateisttir.

Batılıları ele alın, İslam'ın söylediği gibi bir Allah inanışları yoktur. Neredeyse modern dünyada felsefi düşünme ile ateizm özdeşleşti. Geçmişte böyle değildi. Felsefenin baş isimlerden biri Descartes'tir.⁴ Mesela Descartes ateist değildi. Çok güçlü bir tanrı inancı vardı. Kant'tan sonra özellikle acayip bir ateizm oldu.⁵ Kaldı ki Kant ateist değildi. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl tamamen ateist. Ateizm çağımızın büyük bir problemidir. Çalıştığım gelenek ateizmi çok büyük bir problem olarak görmüyor. Daha doğrusu ateizmi kabul etmiyor. İbn-i Arabi ateizmi kabul etmiyor.⁶ İbn-i Arabi diyor ki "ateizm bir akıl hastalığıdır."

Mesela reenkarnasyon İbn-i Arabi'ye göre "ruh hastalığıdır". Klasik dönemde Müslümanlar Kur'an-ı Kerime baktıkları zaman "Allah'ın varlığını" ispatlanması gereken bir şey olarak düşünmediler. Bu çok enteresan bir düşüncedir. Neden? Şimdi ilk vahyi düşünün. Mesela peygamber ilk vahyi aldı geldi. Ne diyecek. Allah diye bir şey var. Bunu nasıl ispatlayacak. Ne kadar vakit alacak, diyelim ki şu kadar. Müslüman düşünürler diyorlar ki bu böyle değil, peygamber daha en baştan iki şeyi biliyor olmalıydı. Bir Allah'ın varlığını, iki Allah'ın insanlarla ilişkisini. Bundan dolayı Peygamber Efendimize peygamberlik diye bir şey olmaz demediler. Ne dediler, sen yalancısın, sen sihirbazsın, sen kâhinsin dediler. Kategorik olarak birisi vahyi getirebilir mi bunu reddetmediler. Müslüman düşünürler önce buradan hareket ediyorlar. Diyorlar ki "Müslümanlar için anlatacakları dinin meselesi ispatı vacip değildir." Ateistlerin susturulması değil. Modern dünyada aklın buna yatması çok zor. Bu modern dünyada ateizm çok ciddi bir problemdir.

⁴ René Descartes (1596 - 1650), Fransız filozof, matematikçi ve yazar. Hayatının çoğunu Hollanda'da geçirmiş olup, modern felsefenin 'babası' unvanını almıştır ve kendisini takip eden Batı felsefesi çoğunlukla onun günümüzde hala çalışılan yazılarına cevap niteliğindedir.

⁵ Immanuel Kant (22 Nisan 1724 – 12 Şubat 1804) Alman filozof. Alman felsefesinin kurucu isimlerinden biri olmuş ve felsefe tarihinin kendisinden sonraki dönemini belirleyici olarak etkilemiştir.

⁶ Muhyiddin İbnü'l-Arabî ya da tam adıyla Muhyiddin Muhammed bin Ali bin Muhammed el-Arabî et-Tâi el-Hâtimî, ünlü İslam düşünürü, mutasavvıf, yazar ve şair. Şeyhü'l-Ekber unvanı ile de bilinir.

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE ALLAH TASAVVURU

Müslüman düşünürler insanların ateist olabileceğini kabul etmiyorlar. İstisnası var. İslam filozofları teknik olarak bunu kabul ediyor. Allah'ın varlığını da ispatlanır bir şey olarak düşünüyorlar. "O adam ateisttir ama biz onu ikna edebiliriz. Allah'ın varlığını ispat edebiliriz" diyorlar. Ama hâkim gelenek, ehl-i sünnet kelimeler geleneği ve bunun içerisinde tasavvuf geleneği Allah'ın varlığı meselesini bir poze olarak kabul ediyor. Bu bir postuladır, Allah vardır tartışacak bir şey yoktur. Hakikaten bu böyle midir? İnsan kendi iç dünyasında bir sürü sıkıntı yaşıyor. Kur'an-ı Kerimde sorun başka bir şey olarak zikrediliyor. Şirk sorunu. Eğer gerçekten sorun bu ise konu o kadar basit ki. Adama dersin ki ya üç dört tane tanrı olur mu? Bir diye ikna edersin. Eğer tevhidin zıttı şirkse. O da ayrı bir konu.

Müslümanlar Kur'an-ı Kerime baktıkları zaman insanın problemi nedir. Din niçin lazımdır diye sorduklarında ne diyeceksiniz? İnsanlar bunalımda değil mi? Peki bunalım ne? Müslüman düşünürler diyorlar ki bu bunalım ateizm değil, böyle bir şey yok. Çünkü ateizmi bir olgu olarak kabul ederlerse zemin tamamen elden gidiyor. Biz Allah'ın varlığını ispat etsek bile insanların doğuştan veya kültürel olarak tamamen başka bir yerde olduklarını kabul etmiş oluyoruz. Bir arkadaş dedi ki bana hocam şöyle bir hesap yapılmış dünyada şimdiye kadar yüz milyar insan yaşamış. Hocam bunun ne kadarı Müslüman'dır dedi. Ben diyeyim beş sen de on ama daha fazla gitmem yani. "Hocam o zaman Allah'ın maksadı gerçekleşmedi" dedi. Allah bu kulları niye yarattı?

Cenabı Hakkın maksadı ne muradı ne? O zaman dini düşünce muazzam bir çelişkiye düşüyor. Mesela Kur'an-ı Kerimde İsrail Oğulları kavmi vardır. Bunlar bir köyde kasabada yaşayan üç yüz kişi-beş yüz kişidir. Müslüman âlimler bunu böyle kabul etmedi.

Tabi bunu tasavvuf daha iyi işledi. Ben tasavvuf anlatmaya başlayınca diyorlar ki "Ekrem tasavvuf anlatmıyor". Müslüman aydınların en az bildiği konu tasavvuftur. Tasavvufu bir tefekkür meselesi olarak bilip bilmemelerinden söz ediyorum. Kur'an ve sünnetten hareket ederek Allah bizim neyiz olur?

Allah bizim neyiz olur?
Allah'la bizim ilişkimiz nedir?
Allah'ın bu âlemdeki muradı nedir?
Mesela diyor ki "şah damarından daha yakınlım". Bu ne demek?
İnsana; hangi insana? Mümine, hayır. Adam ateist olsa bile, Allah'ı tanımasa bile Allah o adamı tanıyor. Allah o adama şah damarından daha yakın.

Buradan hareket ediyorlar ve bir perspektif ortaya koyuyorlar. Konunun başına döneceğim ama bu perspektifi anlamanız için bir örnek vereyim. Feriduddin Attar'ın "Mantık'ut tayr" adlı bir kitabı var. Çok önemli bir kitaptır. Kitabı bilenlerde işin şiirselliğine ana fikri feda ediyorlar. Hâlbuki kitabın bir ana fikri var ve bu ana fikir çok güçlüdür. Tam konuştuğumuz konuyla ilgilidir. Nedir bu ana fikir? Cenab-ı Hakk'ı anlatmak için orada "simurg" kavramı kullanılır. Otuz kuş demek. Esmâ'ul Hüsnâ gibi düşünün. "Simurg bir gün Çin semasında uçarken kanadından bir tüy düştü ve cümle âlem o tüyü gördü. Onun güzelliğine âşık oldu. Bütün insanların kavgası, gürültüsü, mücadelesi o güzellikten akılda kalanın mücadelesidir" diyor Feriduddin Attar ve ekliyor. "Bundan dolayı peygamber dedi ki ilim Çin'de bile olsa gidin alın". Eklediği hadisin burayla hiçbir alakası yok. İlk kısım çok doğru ve ilk kısım Müslüman düşünürlerin; "Allah hakkında nasıl düşüneceğiz. Allah insan ilişkisini nerden ele alacağız" sorununa yaklaşımını temelde buradan alıyor. Şimdi Çin fitrata karşılık gelen bir kavramdır. Bilmediğimiz bir yerdir. İnsanın uzağıdır. Kafdağı gibi. Hiç bilmediğimiz bir yerde bir gece uçarken kuşun kanadından bir tüy düştü. Hepimiz onun güzelliğine âşık olduk. Bakın şimdi semada uçuyor ve bütün insanlık onu gördü. Yani tanrıyı görmeyen yok. Müslüman düşünürler Kur'an-ı Kerimi okuduklarında böyle düşündüler.

Attar neden önemli bir adamdır. Attar şiir yazdığı için önemli değildir. Attar Kur'an-ı Kerimi sünneti okuduğunda oradan bir cümle çıkarttı. Gidin sorun bu kitabın ana fikri nedir diye. Herkes başka bir hikâye anlatır.

Feriduddin Attar bunu söylemek için geldi. Adam diyor ki "Allah diyor sanki bir kuş gibi düşünelim" diyor. Geceleyin semada uçarken kanadından bir tüy düştü. Geceleyin düştü bizim erken çağlarımız demek. İslam'da önce gece sonra gündüz geliyor. Gündüz gecenin çocuğudur. Yani çocukluğumuz fitratımız. Buradan diyor bir tüy düştü. Birincisi bu. İkincisi semadan düştü. Yani hepimize eşit yakınlıkta. Bir yerden çıkmadı. Mesela yerden çıksa ona kim yakınsa o görür. Nübüvvet kelimesinin iki manası vardır. Birincisi haber vermek. Çünkü nebi, peygamber, haber getirendir. İkincisi ise nebeve yüksek demektir. Ben iki manayı birleştirdim. Yüksekten haber getirmektir. Kastedilen yükseklik kültürel olarak ulaşılmazlıktır. Yani bilgimizin yetmeyeceği bir yerden getirmektir. Bundan dolayı peygamber ümmidir. İnsanlar tartışıyor. Peygamber okuma yazma biliyor muydu bilmiyor muydu? İster bilsin ister bilmesin peygamber ümmidir. Peygamberin bilgisiyle oraya çıkılmadı. Kendi bilgilerini üst üste koysaydı da oraya çıkamayacaktı. Bir insan olarak Hz. Peygamber'le aldığı bilgi arasında bir korelasyon yoktur.

Ateizm diye bir şey yok. Herkes Allah'ı kabul ediyor. Ona tam yönelmiyorlar. Kendi aralarında övünüyorlar. Mala güveniyorlar. Çoluğa çocuğa güveniyorlar.

Bunlar normal şeyler hepimizin hayatında olabilecek şeyler. Feridüddin Attar diyor ki "yüksekten gelen bilgi. Simurg⁷ gökte uçarken kanadından bir tüy düştü."

7 Simurg veya bir diğer ismiyle Zümrüdü Anka efsanevi bir kuştur. Pers mitolojisi kaynaklı olsa da zamanla diğer Doğu mitolojisi ve efsanelerinde de yer edinmiştir. Sênmurw ve Sîna-Mrû diğer isimlerindendir.

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE ALLAH TASAVVURU

Şimdi bu sema hepimizin semasıdır. Yer hepimizin değildir. Yer birisininidir. Kur'an-ı Kerim'i okuduğunda Attar bunu anlıyor. Burada adam esbaba tevessül edebilir. Tekasür suresinde anlatıyor mal toplar diyor. Hümeze suresinde anlatıyor. Burada ateizm yok. Ateizm yok demek dini düşünceye muazzam bir güç izafe etmek demektir. Mesela insanların zihninde devlet kavramı vardır dediğinizde, işiniz çok kolay olur. Yani düzen kavramı mizan kavramı vardır. Ama insanların zihninde o düzen kavramı yok. Önce oraya düzen kavramını sokacaksınız. Ondan sonrada onun üzerine bir nizam inşa edeceksiniz.

Müslüman düşünürler bunu Kur'an-ı Kerim'den çok iyi anladıkları için dediler ki "zemini bir güvenlik altına alalım". Yani herkes Allah'ın varlığını kabul ediyor. Ehl-i sünnet bunu söyledi. Kelamcılar bunu söyledi. Daha sonra ispatı vacip konusu çıktı ama o imanı sağlamak için değil imanı pekiştirmek için çıktı. Bunlar ayrı ayrı şeyler. Bir de karşı tarafın delillerini çürütmek için. Tasavvuf aynı şeyi söylüyor vs. Şimdi diyor ki "semada uçarken tüy düştü" ikinci aşamaya geliyorum. "Kanaadından düşen tüy harika bir tüydü ve bütün insanlar onu gördü". Bu insanla ilgili iyimser bir yorum. Neden? İnsan ahmak bir varlık değil. Allah, mesela Âdem'i yarattı ve bizi yarattı. Herkesin Allah'la bir irtibatı var. Allah'la irtibat dinden önce gelir. Bu anlayış üzerine vahiy geliyor. Üçüncü nokta, çok güzeldi. Herkes gördüğüne âşık oldu. Buradan şimdi ne çıkar. Birbirinizi ikna ederken çok güçlük çekeceksiniz. Siz Müslümansınız siz tüyün bir tarafını gördünüz, Japon da başka bir tarafını gördü. Ben gördüm sen görmedin diyeceksiniz. Doğru cümle bu değil diyor Attar.

Diyeceksiniz ki "ben bir tarafını gördüm sen de bir tarafını gördün".

Kâfir şu demek Attar'ın teorisine göre; kâfir kelime manası örten demek. Küffar mesela Kur'an-ı Kerim'de çiftçi anlamında kullanılıyor. Tohumu örten. İmanını örten demek. Hâlbuki o imanın neşv-ü nema bulması lazım.

O tohumun fidana dönmesi lazım. Bir şintoist ne diyecek güneş bütün insanlığı aydınlatır. Bu güzel. Bu Allah'ın vasfıdır. Allah "nurussemavati vel ard"⁸ mesela. Sadece bu değil. Attar diyor ki ne diyeceğim bu adama. Diyeceksin ki artı. Allah bir güneştir doğru. Ama artı. İlavesi olması lazım. Attar bundan şöyle bir netice çıkartacak. Birincisi bizim irademize bağlı olmaksızın işin bu tarafı çok önemli. Mesela çağımızda ya da geçmiş dönemlerde dini düşünce tamamen insan odaklı yapılırdı. Biz tanrıyı arayacağız biz bulacağız biz ispat edeceğiz. Sanki tanrı bizi beyaz atlı prensi bekler gibi bekliyor. Dini düşünce bunu reddediyor. Allah burada diyor. Özne Allah'tır yani. Bundan dolayı Müslümanların önemli bir kısmının kabul etmediği fakat mantık olarak çok doğru bir cümleyi aktarıyorlar. Diyorlar ki Cenab-ı Hak gizli bir hazineydi ve kendisi bilinmek istedi. Bu hadis değil. Ama mantık olarak çok doğru bir şey bu. Bizim muradımız yoktu. Bizi yarat diye bir şey demedik. Allah "yeryüzünde ben bir halife yaratacağım" dedi. Halife kim vekil. Ben isimleri öğreteceğim dedi. Âdem hepimiz için geçerli olan bir kelime. Attar diyor ki "bizim irademizin dışında gökyüzünde yani hepimizin üzerinde bir yerde." Vahiy semadan geldi diyoruz. Mesela sema yüksek demek. Yani bizim imkânlarımızın üzerinde olan demek. Şimdi semada uçuyordu ve oradan bir tüy düştü. O tüy içimizde.

⁸ "Allah, gökleri ve yerin nurudur." (Nur/35).

Sende bir fotoğrafı var bende bir fotoğrafı var ve fotoğraflar çelişiyor. Çünkü farklı yerlerden gördük. Siz gördüğünüze bir isim verdiniz. Ben gördüğüme bir isim verdim ve isimlerimiz kavga ediyor çatışıyor. Bunu anlatmak için verdikleri örnek körler ve fil hikâyesi. Fil hakikatini bütünü yani Allah'ı anlatıyor. Allah hakkındaki bilgimiz nasıl bir şey. Şimdi diyor ki "körler bir odada fili tarif ediyor." Körler nasıl tarif edecek dokunma duyusuyla yani ulaşabildiği yere kadar ve kimse filin bütününe göremeyecek. Şimdi Mevlana diyor ki "bir adam dört kişi çalıştırdı. Bunlara para verdi. Türk dedi ki üzüm isterim, Arap dedi ki ineb isterim, İranlı dedi ki engür isterim, Rum da iştaka isterim dedi. Kavga etmeye başladılar. Parayı parçalayacak halleri yok ya.

Bu hikâyeyi anlatanlar şimdi dini düşüncenin en önemli meselelerinden biri göreceliliktir. Din görecelilikle kavga eder. Din göreceliliği kabul etmez. Bazen kullanır onu. Modern dünyada hepimiz göreceli olduk. Göreceliliği kullanıyoruz. Ama görecelilik çok tehlikeli bir şeydir. Görecelilik her şeyin özünde görece olduğunu kabul eder. Mevlana ile ilişki kuran çevreler Mevlana'nın bu hikâyesini çok severler. Hikâyenin bu kısmını. Bunu bir tiyatro oyunu gibi düşünün bu birinci sahnedir. Sonra ikinci sahne başlar. Hikâye onun için anlatıldı. Anlatanlar hikâyenin ikinci kısmını birinci kısma yedirirler. Doğrusu birinci kısmın ikinci kısma yedirilmesidir. Mevlana diyor ki "Oradan bir arif geçer". Arif tasavvuf literatüründe peygambere karşılık gelir. Peygamberin aklı yani yukarıdan bakan akla. Ne istiyorsun ineb; ne istiyorsun engür; ne istiyorsun iştaka; ne istiyorsun üzüm, gider alır gelir. Peygamber kimdir dört insanın dilini bilen adam. Yani dört insanın derdini anlayan adam. Dört insanın derdini anlayan adam geldiğinde kavga biter.

Yoksa mesela bugün İslam, dünyanın derdini anlayan pozisyonda değil.

Müslümanların dışında İslam'ı bir yerde bulursanız oraya gidelim. Çin semasında ise oraya gidelim. İslam yeryüzünde bir kişide olması lazım. Bu bir Aristocu ve Platoncu tartışmadır. Eğer gökyüzünde ise idealar, gökyüzüne gideceğiz. Aristo diyor ki "bu idea yerdeki varlıklarda vardır". Buna Aristo realizmi deniyor. Şimdi bu İslam'ın nerede olduğunu göstereceğiz. Ben Müslümanları kategorik olarak pek eleştirmem. Çünkü İslam dediğimiz şey bunların içindedir. Yani üzümü bunlar yiyorlar. Ama İslam buradan evrensel bir şey üretemiyor. Bu bizim büyük bir problemimiz. Bundan dolayı Müslümanları eleştirirken çok dikkat ederim. Şimdi Mevlana diyor ki "Arif geldi. Dördünün derdini anladı ve dördünü bir kelimedede birleştirdi ve herkes ben bunu istiyorum dedi". Attar'a dönelim. Şimdi dedik ya herkes o güzelliğe âşık oldu. Herkes kavga yapıyor. Attar "yeryüzündeki kavgaların sebebi budur" diyor. O diyor ki daha derinlere git yeryüzündeki kavga bir güzellik bir hakikat kavgasıdır.

Aslında yeryüzündeki kavga bir insanlık kavgasıdır. Yani aslında yeryüzündeki kavga tanrı tasavvurundan kaynaklanan bir kavgadır.

Bunu kim diyor Attar diyor, Mevlana diyor. Mesela Mevlana ne diyor "sazlıktan kopartılmışız". Sazlık ne Çin, ha bire ağlayıp duruyor. Dönene kadar ağlayacak. Müslüman düşünürler çıkabilse, çıkmıyor. Müslüman düşünür demeye layık bir adam en son ne zaman çıkardı.

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE ALLAH TASAVVURU

Çıkacaksa İbn-i Arabi, Yunus Emre, Mevlana, Ebu Hanife gibi bir adam çıkması lazım. Büyük düşünür çıkması lazım. Ama son dört yüz beş yüz yıldır çıkmadı. Dünya çok şekil değiştirdi. Mesela bir sürü yeni ifade biçimleri, düşünce biçimleri gelişti. Bunların hiç birisinde İslam özne olarak yer alamadı. Kurumlar oluşturulamadı. Müslüman toplumların bir şeyler üretebileceğine inanıyorum. Ben, "İslam çağa bir şey söyleyecektir" diye inanıyorum. Müslüman düşünürler Kur'an-ı Kerimi okuyorlar ve gerçekten çok önemli bir şey çıkartıyorlar. Diyorlar ki "Dinin zemini sabit". Attar diyor ki "İnsanlık fıtratı dini düşüncenin zeminidir" daha sonra buna İbn-i Arabi ahlaki ekleyecek. İnsandan iki şey beklenir bir ahlaki davranış, iki tanrı inancı. Müslümanlar Kur'an-ı Kerim'i okuduklarında sorunu ateizm olarak görmediler. Bu, bugünkü Müslümanların tecrübesine tamamen aykırı bir şeydir.

Bugünkü Müslümanların tecrübesine göre dünyayı okuma biçimlerine göre bugün yeryüzünün en önemli problemi ateizmdir. Önceki Müslümanlara göre insanı tanıyırlarına göre onlar için ateizm büyük bir problem değildi. Peki, onlar için problem neydi? Onu söyleyeceğim. Aklınıza bir şey gelir mi diye size bir örnek vereyim. İnsan zannediyor ki sanki bu adamların tüm ömürleri camide geçmiş tekkede geçmiş vs. İbn-i Arabi anlatıyor "Bir gün gidiyordum. Güneşe tapan bir kavim vardı. Gittim adamlara konuk oldum". Şimdi biraz empati yapıyorum. Gidip konuk olacaksınız akşam çadır da kalacaksınız. Sohbet edeceksiniz. Bir gün öncede mesela Selçuklu sarayında kalmış olacaksınız. Bu çeşitliliğe intibak edebilir misiniz? İbn-i Arabi "adamlarla konuştuk. Çok akıllı bir adam" diyor.

İslam insanların akıllı olduğunu kabul eder. Tabii bu cümle sizin için hiçbir şeyi ifade etmedi. Ama bu çok önemli bir cümledir. İnsanlar akıllıdır. İnsanlar sağduyu sahibidir ve insanlar doğruya daha yatkındır. Gazali diyor ki "Hakikat arayışına çıkınca önce şöyle bir baktım. İnsanlar bölünmüşler. Şuradan hareket ettim. Herkes yanılmış olamaz ya."

Hâlbuki teorik olarak herkesin yanılma ihtimali vardır. Fakat İslam herkes yanılmış olamaz diye yola girer. Bunun sebebi birincisi insan fıtratına duydukları saygı ama bundan daha önemli o fıtratı yaratan Allaha duydukları inançtır. Eğer Cenabı Hak bir murad sahibi ise bir iradesi varsa insanla ilgili bir iradesi varsa velev ki bu meleklerin dediği gibi kan döksün bozgun yapsın vb. "İnni alemu ma la ta'lemun"⁹ gibi bir durum varsa insana taalluk eden bir pozitif tarafı olması lazım. İnsanla ilgili çok karamsar konuşmak İslami perspektifle bağdaşmaz. Mesela Hindular ya da Budistler konuşabilir. İslam herhangi bir insanın velev ki yetmiş iki kelime ile bile konuşsa sağduyuya daha yakın olduğunu düşünür. Tam ortada değildir. Hakikate bir ayağımız daha yakındır. Mesela iki yolun uzaklığı-hakikat ve delalet- bize eşit değildir. 49'a 51 olmazı lazım. Müslüman düşünürlerin de insan telakkisi bu ana fikre dayalıdır.

Dinde "emri bil maruf ve nehyi anil münker"¹⁰ diye bir kavram var. Maruf aşına olunan demek. Münker ise yadırganan.

⁹ Allah da, "Ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti. (Bakara/30).
¹⁰ İyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak.

Bunun teorisini yapan Müslüman düşünürler diyorlar ki "Hakikat dediğiniz şey insan fıtratına aşınadır ve insan fıtratı hakikate aşınadır". Buna mukabil olarak münker dediğimiz şeyde insan fıtratına yabancıdır. Mesela adalet insan tarafından maruf bir şeydir ve insan tarafından kabul görür. Yorumlarken değişebilir. Hiçbir insan zulüm yapma iddiasıyla zalim olmamıştır. Dünyanın neresine giderseniz gidin sabır övülmüş bir şeydir. Mesela merhamet övülmüş bir şeydir. Dünyanın hiçbir yerinde "merhamet berbat bir şeydir. Aman uzak durun demezler." Bizim bazen Türkiye'de bazı cahil adamlar var; "merhametten maraz doğar" diyorlar. Bu kadar cahil bir söz söylenmez.

Normal şartlarda erdemler övülmüştür. İnsanlık ideasıyla bunlar arasında bir irtibat vardır. İbn-i Arabi daha yukarı çıkar ve der ki "El Maruf Huvalah" yani bütün insanlığın aşına olduğu en büyük hakikat ise Allah'tır. Maruf, Allah Teâlâ'nın isimlerinden biridir. Şimdi dönelim o zaman sorun ne? Ateizm sorun değil. Tekrar ediyorum. Bu çağdaş Müslümanların tecrübesine aykırı bir bilgidir. Ben yazı yazarken ateizmi bir olgu olarak kabul ediyorum. İnsanlar ateisttir. Buna göre yazı yazıyorum. Fakat geçmiş dönem bunu böyle kabul etmiyor. İbn-i Arabi "sabahleyin adamla konuşuyoruz. Bir baktım ki gayet akıllı bir adam. Sen güneşin tanrı olduğuna nasıl inanıyorsun dedim. Tanrı değil de güneşsiz bir hayat düşünebilir misin? dedi. Hayatın kaynağı odur. Anladım ki hayatın kaynağı olarak ona ibadet ediyor. Aslında ulûhiyete ait olan bir niteliği bir başka nesneye izafe ediyor. Ulûhiyet fikri doğru, izafe edişi yanlış". Dönelim şimdi problem nedir? Müslüman düşünürler diyorlar ki problem tevhiddir. Siz bir adama birdir, bir numaradır dediğinizde ne demek istersiniz? Yeterli demek istersiniz. Sahasına tam hâkimdir.

Yani dini düşüncenin meselesi tevhiddir. Ne demek tevhid? Doğru kavram; birlik tamlik ve yeterlilik demektir. Onun zıttı ise deizmdir. Dini düşünce bunu keşfettiğinde, dini düşüncenin ana meselesi bu olduğunda bütün dünya değişti.

Tamdır mükemmeldir. Bunu anlatırsınız. Müslümanlar birliği sayısal bir birlik olarak düşündükleri için Müslümanların bir kısmı diyor ki--eğer haritanın bütününe bakarsanız Müslümanlar hiçbir zaman hakikati kaybetmediler. Sadece görece olarak hakikati daha çok bilen daha az bilenleri oldu. Bugün dahi bu anlayışa göre yaşayan Müslümanlar olduğuna inanırım. Bundan dolayı benim için İslam bir gökyüzü ideası değildir. Eğer bir gökyüzü ideası olduğunu kabul edersek biz bittik.

Mesele mağlubiyetle neticelenir. Müslümanlar çok güzel bir şey buldular ve hakikaten çok güzel bir düşünce. Mevzu ateizm değildir dediler. Mevzu birliktir. Tevhiddir. Ama öyle zannedildiği gibi matematiksel bir kavramdan konuşmuyoruz. Peki, neden konuşuyoruz? Bir keyfiyetten bir nitelikten konuşuyoruz. Tevhid üzerinden bir insan yorumu bunun adı ahlaktır. Tevhid üzerinden bir tabiat yorumu bunun adı da dinamik ve akil bir tabiat teorisidir. Önce tabiattan insana gelelim. Eğer şöyle bir tanrı telakkimiz varsa mesela Grek felsefesinde böyle bir şey geldi. Varlık geniş bir skala bunun bir başlatıcı ilkesi var. Buna muharrik diyoruz. Yani ilk hareket ettirici fakat daha sonra o ilke ile irtibatımız kopuyor. Mesela bir makine gibi düşünün. Dögmeye bir basıyor makine sistem olarak kendi içinde dönüyor. Buna determinist evren görüşü diyoruz. Saati kurdu bıraktı. Yani mekanizma işliyor.

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE ALLAH TASAVVURU

Bu mekanizmanın sebep sonuç ilişkisi var. Yani çalışırsan kazanırsın. Allah sistemi böyle kurdu. Sünnetullah diye bir şey var. Buna determinist evren anlayışı diyoruz.

Her şey bir sebep sonuç ilişkisi içerisinde. Buna Grek felsefesinden kaynaklanan determinist evren teorisi diyoruz. Müslümanlar Grek kaynağını zayıflatmak için sünnetullah tabirini determinizm anlamında kullanmışlardır.

Bu çok önemli bir meseledir ve çok önemli bir kırılma noktasıdır. Mesela ilahiyat fakültesindeki arkadaşlarımıza söylüyorum "aranızdan iyi bir bilim adamı çıkarsa sünnetullah tabirinin Kur'an-ı Kerim'de nasıl kullanıldığını ve zaman içerisinde Müslümanların bunu determinizm anlamında nasıl kullandığını çalışın" diyorum. Kendi aranızda da Allah'ın bir sünneti vardır demişsinizdir. Kur'an-ı Kerim'de sünnetullah, Allah'ın sebebi aşan iktidarı anlamında kullanılıyor. Dua da bunun üzerine kurulur. Mesela dua sebepliliğe aykırı bir şeydir. Zaman içinde mağlubiyetlerimiz nedenselliği tanımamaktan kaynaklandı diye düşündük. Bu kez her şeyi nedenselliğe bağlayarak dedik ki "Sünnetullah nedenselliklidir". Kur'an-ı Kerim'den sünnetullahın nedensellik olduğunu bir adam çıkartsın tamam diyeceğim. Tevhid dediğimiz şeyin en önemli meselesi nedensellikli bir evren mi var nedenselliği aşan bir tanrı mı var.

Yani tanrının kudretinin önünde bir engel var mı yoksa tanrı da koyduğu kurallara mı uyuyor. Mesela demokraside lider kurallara uymakla mükelleftir. Kraliyette ise kurallar kral tarafından tebaa için konulur. Şimdi tevhidle arasındaki çelişki bu. Grek felsefesinden gelen düşünce dedi ki kurallar tanrıdır ya da tanrısal ve tanrı kurallara uyandır. Tanrının âleminde sürpriz yoktur. Ehl-i sünnet ve onlara bağlı olan tasavvuf diyor ki evren aynı anda yoktan var edilir vardan yok edilir. Bu tanrının kudreti karşısında hiçtir. Dilerse ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkarır. Dilerse bunu bir kişi eliyle yapar. Yani ne dilerse onu yapar.

Buna indeterminist yani ne demek nedenler yetersiz kalıyor. Yeterli olan sadece Allah'tır. Determinizm ne demek nedenler öznedir. Yani bir şeyi meydana getirmek için nedenler yeterlidir. Tanrıda bu nedenlerin parçasıdır ve o ilk nedendir. Müslüman düşünürler dediler ki "esas büyük mesele bu kavgadır". Yani nedensel bir evren tasavvuru mu var; sebep-sonuç ilişkisi içerisinde yoksa kadiri mutlak olan bir tanrı mı var? Esas cevabını vermemiz gereken soru budur diyor. Bu sorunun cevabı bizim hayatımızı tepeden tırnağa değiştirir. Bir, ağaca bakışımızı değiştirir. Mesela bir kuşa baktığımızda vay be nasıl uçuyor diye teori yapmayız. Allah orada o kuşu nasıl tutuyor, buna böyle bakarız. Evrene bakışımız değişir. Tevhid bu demektir dediler. Gelelim insanla ilgili karşılığına dediler ki bir insan neden nedenselci bir doğa fikrine sahip olur. Güven yaratmak için. Eğer nedensellik kaybolursa mesela ateş yakıyor yarın yakmayabilir. O zaman insanın başka bir ahlaki biçime taşınması lazım. Indeterminizmden kopmayan bir insan tasavvuru.

Bunun mümkün olabilmesi için temelinde iman olan güven ve emniyetin o imandan gelen bir Allah anlayışına sahip olması lazım. Eğer insan bu ahlaki dönüşümü yaşamazsa gerçekten tevhid fikrine ulaşamaz. Bu kez çok somut bir şey kat ettik. Tevhid bir idi karşısında çokluk vardı ama buradan bir şey çıkmadı. Tevhid tamlik olunca bu kez insanın ahlaki değişimi şart oldu. Şöyle kavramlar ortaya çıktı merhamet, tevekkül, rıza. Bunlar tevhidin olmazsa olmazlarıdır. Siz tevhide inanıyorsanız o zaman tevekkülünüz, merhametiniz vardır. Merhamet, dini ahlakın merkezindeki kavramdır. Bu kelimeye Müslümanların nereden aklına geldiyse çok kibirli olarak acımak manası verildi. Çünkü merhamet acımak olunca hâlbuki acımak çok kibirli bir davranıştır. Yani siz acırken daha yukarıda bir yerdesiniz. Kur'an-ı Kerim'de diyor ki "Biz seni âlemlere rahmet ol diye gönderdik".¹¹ Şimdi yağmura rahmet denir. Neden rahmet denir. Çünkü yağmur geldiğinde bitkiler yeşerir. Toprakta ne var ne yok ortaya çıkar. Müslüman düşünürler bunu fark ediyorlar ve rahmet varlık ile ilgili bir şeydir diyorlar. Mesela rahman dendiğinde Cenab-ı Hak'ın bütün yaratıcı isimleri kastedilir. Rahmet bu demek. Rahmetini yaydı mesela.

**Nefesi rahman tabiri vardır.
Rahmanın nefesi. Merhamet
aslında varlıktan yana olmak
demek. Bu İslam'a tüm
kurumlarıyla nüfuz eder.
İslam'da var etmek asıldır.**

Yok etmek çok azdır. Mesela bir cerrah kesiyor biçiyor yanında da birisi var aman of diyor. Hangisi merhametli. Allah'ın davranışına doktorunki benziyor. Allah yok ediyor yaratıyor var ediyor öldürüyor ve bütün bunları yaparken rahman vasfının dışına çıkmıyor. O zaman rahman demek fail ve aktif olan Allah demektir. Şimdi Müslümanlar bu davranışa bezeneceler. Mesela rahmet ne demektir bir ağaç dikmek ya da bir suçluyu cezalandırmak. Rahmetin sonsuz davranış modu olabilir.

Ama her zaman bir şey yapmaktır ve yapılan şeyin o esnada yapılabilecek olan en iyi şey olması gerekmektedir. Rahmetin aslında tek ölçütü budur. Dönelim şimdi tevhid fikri temel problem olursa, tevhid birlik anlamında değil de tamlik yeterlilik anlamında olursa Müslümanlar şunu derler "Cenab-ı Hak esbab tarafından engellenemez. Allah faildir. O'nun fiilleri O'nun isimleri ile anlatılır". Mesela Allah rızık verir ama sünnetullah diye bir şey yok. Müslümanlar böyle düşünmüşler. Allah şafidir. Şifa verir doktorla verir. Hastane ile verir hastanesiz de verir. Bu yoruma göre başın ağrıyor Fatiha okursun şifa olur ama doktora da gidebilirsin. Müslümanlar buradan bunu çıkardılar. Eğer Cenab-ı Hak şafi ise şifa verecekse okuyarak da olur doktora giderek de olur. Eğer doktorsuz bu iş olmaz dersen o zaman biz tevhidin determinist yorumuna yaklaşmış oluruz. Eğer öyle de olur böyle de olur dersek o zaman tevhidin tamlikçi mükemmel anlamına gelen yorumuna yaklaşmış oluruz. Şöyle bitirelim. Müslüman düşünürler ateizmi bir sorun olarak görmediler. Bu çok önemli bir düşüncedir. Ben bugün bunun geçerli olmasını şahsen çok isterdim. Bu düşünce Seyyid Kutub'ta, Mevdu-di'de vardır. Bu, şunu sağlıyor dini düşüncenin çok önemli bir zemini vardır. İnsan fıtratı bu zemin sabittir. Niye böyle düşünüyorlar çünkü Allah âlemi terk etmemiştir. Allah insanı terk etmemiştir.

¹¹ Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik (Eniya/107).

Allah insanı kendinden habersiz var etmemiştir. Sadece ona vermiş olduğu haber, kültürün etkisinde kirlenebilir. Bundan dolayı peygamberin görevi uyarmadır. Yani uyan, kültürün etkisinden kendine gel. İkinci nokta dini düşüncenin temel noktası tevhiddir dedik. Tevhid iki şeyi meydana getiriyor. Birincisi indeterminist doğa görüşü tabiat kendi kendine yeterli değil. Tabiat kendi kendine yeterli değilse insan olarak biz de yeterli değiliz. Mesela ben size öğretmek istesem de öğretemem. Öğreten Allah'tır. Üçüncüsü bu idrak düzeyine ulaşabilmenin yolu ahlaktır. Müslüman düşünürler ilk kez şu teoriyi ortaya koydular;

“ Merhametli olalım. Allah'ı anlamamanın başka yolu yoktur”. Müslümanlar İslam'ı ya psikolojik yorumlarla ya da sosyolojik yorumlarla yok ediyorlar.

Mesela İslam'da sana taalluk eden bir şey yoktur. Yani benim senin için yapmam gereken bir şey yoktur. Abdullah İbn-i Abbas diyor ki “Ve ma halaktul cinne vel inse illa li ya'budun”¹² ayetinde “ey ya'rifun” diyor. Yani beni tanısinlar diye-. Sonra gelen Müslümanlar da diyorlar ki bir kısmı diyor “çünkü tanımadan ibadet olmaz”. Bir kısmı da diyor ki “ibadet olunca da tanıma olur zaten”. Sonra gelenler bir şeyler ekliyorlar diyorlar ki “ibadet edince tanırız, tanıyınca severiz. Sevince daha çok ibadet ederiz. Daha çok ibadet edince daha çok tanırız. Daha çok tanıyınca daha çok severiz”. Böyle bir döngüye döner diyorlar. Eğer ahlaklı olursak biz o zaman tanrıyı tanıyabiliriz. Yani tevhidi anlayabiliriz.

Diyelim ki zekât. Zekât üzerine konuşsanız bunun kaç saati insanlara faydaları ve kaç saati de sadece Allah ile ilgili olur. Zekât denilince herkesin aklına zekât verilen insan ve zekâtı veren insan gelir. Şahsen benim aklıma ikisi de gelmez. Mesela oruç tutmakla ilgili konuşsak aklınıza oruç tutan adam, fakir, iftar, dağıtmak, sadaka vb. gelir. Benim aklıma sadece Es-Samet ismi gelir. İbadetin varlık sebebi Allah'ı tanımaktır. Bunun dışındaki hiçbir şey sebep değildir. Hepsi tezahürdür, neticedir. O neticeler olsa da olur olmasa da olur. Sebep olmazsa o şey ibadet olmaz.

11 Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım (Zariyat/56).

İSLAM DÜŞÜNCESİNİN ÖZGÜNLÜĞÜ

Prof. Dr. Bekir KARLIĞA

İslam Dünyasında eksik olan en önemli şeylerden biri müessesedir. İslam Dünyasıyla bugünkü Batı Dünyasındaki en önemli farklardan birisi müessese fikrinin hâkim olmasıdır. Batı Dünyasında kurumsallaşmanın önemli bir biçimde ortaya çıkmasına karşılık bizde kurumsallaşmanın büyük çapta yok denecek kadar az olduğunu biliyoruz. Batı insanı ile Doğu insanı arasında anlayış farkı, kabiliyet farkı yoktur. Belki imkânlar biraz farklı olabilir. Ama biz bugün o imkânları da aşmış durumdayız. Türkiye bizim başladığımız 40-50 sene öncesine göre fevkalade atılım yaptı. İmkânlar açısından dünya ile yarışacak hale geldik. Fakat müesseseleşmede aynı başarıyı gösterdiğimizi düşünmüyorum. Bunun da en büyük sebebi müesseselerde devamlılığı önleyen siyasi engellerdir. Bir iktidar geliyor öbür iktidarın yaptığını devam ettirmek yerine onu olduğu yerde bırakıyor. Uzun süreli aile şirketleri bizde hemen hemen yok gibidir. En büyük aile şirketi yüz-yüz elli seneliktir. Hâlbuki Hollanda da üç yüz elli senelik bir kitabevi halen mevcuttur.

Bizimle batı arasındaki uçurumların en başında sistem sorunu vardır. Biz bir konuyu sistemleştirme yoluna gidemiyoruz veya çok azımız gidiyor. Sistemin olabilmesi için sistemin dayanağı olan metodun olması gerekir. Yöntem belirlemeden yola çıktığınız zaman nereye gideceğiniz nereden çıkacağınız belli olmaz. Yolun sonunu görmeden yol alırsınız. Metot kelimesi Yunanca bir kelimedir.

“Meta hodos” gidilen yolun sonu anlamına gelir. Yani siz gittiğiniz yolun sonunu biliyorsanız bir metot sahibisiniz demektir. Eğer attığınız bütün adımlar metotlu ise sistem sahibisiniz demektir.

Eğer bir ülke metodunu yani yöntemini belirlemişse, sistemini kurabilmiş ise o ülkede hem istikrar devam eder hem de medeniyet inşa edilebilir. Metot denince düşünce tarihinde ilk akla gelen isim Descartes’tir. “Metot üzerine Düşünceler” adlı kitabı Avrupa’da çok okunmuş olan bir kitaptır. Bugünkü modern Avrupa’yı Avrupa yapan kitapların başında geldiği söylenir. Aslında Descartes’in metodolojisinin kaynağı İslam düşüncesidir. İbn-i Rüşd¹ İslam dünyasında metodolojinin kurucusudur. İbni Rüşd’ün eserleri 13., 14. ve 15.yy’larda batı dillerine tercüme edildikten sonra Avrupa’da Rönesans dediğimiz hareket başlamıştır. Onun arkasından 17.yy’da modern düşünce dediğimiz dönem başlamıştır. O zamana kadar olan düşünceye “skolastik” diyoruz.

Metodolojinin kurucusu İbn-i Rüşd’tür. İbn-i Rüşd Aristo felsefesi dâhil kendinden önceki felsefi sistemleri araştırmıştır. İbn-i Rüşd’ün zamanı ile Aristo sonrası dönemdeki Çin hariç dünyanın her tarafında hakim paradigma Aristo felsefesidir. Aristo mantığı, Aristo felsefesi, Öklit geometrisi, Galen tıbbi ve Mısırlı Batlemyus’un dünyayı kainatın merkezine oturtan teorisi bunlar birbirini tamamlayan şeyler olduğu için bir paradigma oluşturur.

¹ İbn Rüşd, Endülüslü-Arap felsefeci, hekim, fıkıhçı, matematikçi ve tıpçı. Kurtuba’da doğdu ve Marakeş, Fas’ta öldü. İbn Rüşd’e göre biricik filozof Aristo’ydu. İbn Rüşd’ün siyaset, din, hukuk, tıp ve felsefenin pek çok alanında 150’den fazla eser kaleme aldığı bilinmektedir. [9] Özellikle Aristo’nun Organon külliyatı üzerine yazdığı pek çok şerh vardır. Bu şerhlerin boyutları küçük, orta ve büyük olmak üzere üç çeşittir. Küçük ve orta şerhler, ekseriya eserin tamamının şerhi olmamakla beraber bazı kapalı ifadelerin sayfalar boyu analiz edildiği çalışmalardır. (1126-1198).

İSLAM DÜŞÜNCESİNİN ÖZGÜNLÜĞÜ

Paradigma sistemlerin hepsinin iç içe girdiği örtüştüğü bir sistemler bütünüdür. Aristo felsefesi ile Galen tıbbı ve Öklit geometrisi o günün şartlarına göre dünyanın bütün olaylarını birbirleriyle bağlantılı izah ediyor. Aristo'ya göre kâinat dört unsurdan (hava, su, ateş, toprak) meydana gelir. Bütün varlık bu dört unsurun birbiri ile karışmasından yani oluşmasından -kevn- ve bozulmasından -fesad- ibarettir. Bir yerde oluş gerçekleşir. Sonra o oluş bozulur ve o bozulmadan yeni bir oluş gerçekleşir. Aristo'nun dört unsura dayalı felsefesi Aristo'nun mantık sistemi ile paralel kurulduğu için bir de klasik mantık dediğimiz mantıkla beraber ilk çağların orta çağların en tartışılmaz sistemi haline gelmiştir. Bu yüzden Aristo'ya muallimi evvel – ilk üstad- denir. Aristo'nun bu fikrine paralel olarak bir de dört oluşum şekli (sıcak, soğuk, rutubetli, kuru) vardır. Bunlar da birbirleri ile bağlantılı olduğu için Aristo'nun bu felsefesine ve mantığına Galenus² diye büyük bir tabip ki o da Galen tıbbını kurmuştur.

Galen tıbbında da dört unsur (kan, safra, sevda, balgam) vardır. Dünyayı ve varlığı izah edebilmek için Aristo'nun ve Galenin tıbbı sistemi tamamladı. Arkasından Öklitin üç boyutlu geometrisi gelir. 16.yy'a kadar hâkim bilim, düşünce ve felsefe sistemi Aristo'nun paradigması üzerine kuruldu. İskender sonrası dediğimiz Helenistik dönemde dünya değişti. İskender fetihlerini gerçekleştirirken kadim dinleri, kültürleri birleştirerek Aristo felsefesi ile uzlaştıran bir düşünce geliştirmeye çalıştı. Aristo daha çok kendine göre her şeyi realistlik bir şekilde izah etmeye çalışırken hâlbuki Hint düşüncesi daha çok mistik bir yapıya sahipti. Aristo'nun öğrencisi İskender bunları birleştirerek Helenistik bir felsefe oluşturdu. Doğudan aldığı tüm bilgileri Aristo'ya ulaştırdı.

İskender gittiği her yerdeki bilimsel malzemeleri İskenderiye'ye gönderdi. Böylece İskenderiye düşüncesi diye bir düşünce dünyaya hâkim olmaya çalıştı ama Aristo'yu yıkamadı. Daha sonra Aristo'yu biraz daha mistikleştirmek için İskenderiyeli filozof Plotinus³, Mısır ile Yunan düşüncesini birleştirerek orta yol bulmaya çalıştı. Fakat bunu yaparken hep Aristo'nun fikirlerine dayanmak istediler ve Aristo böyle diyor ama esas demek istediği şudur diyerek yorumladılar. Bu yorumun neticesinde Aristo'nun egemenliği bütün dünyada devam etti.

İbn-i Rüşd, Aristo'nun gerçek fikri ile ona sonradan eklenmiş olan fikirleri yeniden dizayn etmek üzere bir çalışma başlattı. Bunu yaparken de çok önemli bir sistem inşa etti. Metodoloji dediğimiz bilimin temellerini ortaya koydu.

"El Keşfu an menahicil edille" ve "Faslul Makal bima beynel hikmeti ve şeriatı minel ittisal" diye kitaplar yazdı. Burada İbn-i Rüşd yeni bir paradigma kurmaya çalıştı. Öncelikle gerçek Aristo ile Aristo'ya izafe edilen uydurma eserlerin ayırımına gitti. Aristo'nun hemen hemen bütün eserlerine üç şerh (küçük, orta, büyük) yazdı. Büyük şerhlere tefsir dedi. Ondan sonra Aristo'yu nasıl anlayabileceğiz diyerek buradan yaptığı çıkarımları İslam Hukuku'na uyguladı. İslam Hukuku'nda "Bidayetül Müçtehid ve Niha-yetül Muktasid", gayret eden insanın başlangıç kitabı iktisat ehlinin son kitabı manasına gelen çok önemli bir eser ortaya koydu. İbn-i Rüşd, Aristo için uyguladığı metodu İslam Hukukuna uyguladı.

² Bergamalı Galen, tıp doktoru, bilim insanı ve filozof. Antik Roma'nın en önemli hekimlerindendir. Deneysel fizyolojinin kurucusu ve dünyanın ilk spor hekimi olarak kabul edilmiş ve Hekimlerin İmparatoru, Şeyhû's Seyadile gibi unvanlarla anılmıştır. (MS. 130-210).
³ Plotinos, Neoplatonizmin kurucusu antik filozof. Plotinos hakkındaki bilgilerimizin çoğu kendisi de filozof olan Porphyry'nin Plotinos'un baş eseri Enneadlar'a yazdığı önsözden gelmektedir. (MS. 203-270).

Dört mezhep için ayrı ayrı hüküm vererek her mezhebin hüküm veriş sebeplerini inceledi. Dört mezhebe göre İslam fıkhı inşa etmeye çalıştı. Bununla da yetinmedi. Eş'ari kelamı ile selefi kelamı arasında bir tartışmayı ele aldı. Orada selefilerin ve Eş'arilerin eksik taraflarının neler olduğunu incelemeye çalıştı. Buradan "El keşfü an menahicil edille" itikadi yöntemlerin delillerini araştırma diye bir şey ortaya koydu. Bir başka şey daha yaptı. Akıl ile vahiy arasında nasıl bir denge kurulacağına dair çalışma yaptı. Önce akıl ile vahyin alanlarını birbirinden ayırdı. Fakat ayırmak yetmezdi, akıl ile vahyin birleştirilmesi gerekirdi. Başlangıçta "Faslul Makad" ayırma dedi. Sonra şeriat ile hikmet arasındaki bağlantıyı da kurdu. Sonra "din de, şeriat da, vahiy de, akıl da Allah'ın eseridir" dedi. Bunların ikisi birbiriyle çelişmez. Ya biz akıllı doğru kullanamıyoruz yahut vahyi iyi anlayamıyoruz. Sonuçta şöyle bir neticeye vardı;

" Hikmetle şeriat, felsefe ile din, ilim ile din aynı memeden beslenen ikiz kardeşler. Bunlar birbirlerine düşman olamazlar".

Bugün de dünyadaki tartışmaların temelinde akıl-vahiy ikilemi yatmaktadır. Bu iki noktayı doğru vaz edemediğimiz takdirde bütün sıkıntılar buradan çıkmaktadır. İnsanoğlu ulûhiyetle beşeriyeti birbirine karıştırmaya meyyaldır. Biz görülmeyen âlemi görülen âleme bakarak anlatırız. Böyle olduğu için de bütün dinlerdeki sapmaların temeli görülenle görülmeyeni, akıl ile vahyi daha açık bir ifade ile ilahi olan ile beşeri olanı birbirine karıştırmaktan gelmektedir. Dinlerin en büyük sıkıntı noktası ilahi-beşeri ayırımının doğru yapıl-mamasıdır.

Bir de seküler-laik anlayış dediğimiz bir anlayış da var ki ilahi olanı kabul etmiyor. Beşeriye her şeyin ölçüsü haline getiriyor. Akıllı her şeyin ölçüsü olarak görüyor ve vahyi hiç nazarı itibara almıyor.

19.yy pozitivizmi dünyaya böyle bir şey getirdi. Pozitivizm ile birlikte laisizm dünyada yaygınlaştı. Bugün batı medeniyetinin temel sorun-sallarından birisi budur. Yani dini olanı hayattan uzaklaştırmaktır. Dini olanı hayattan uzaklaştırmak yine çözüm getirmiyor. Yine eksik bir tarafı kalıyor. Önemli olan din ile hayatı bağdaştırmaktır. Bugünkü batı dünyası vahiyden yoksun biçimde yönetiliyor. Buna karşın bütün hayatını vahye adanmış bir kilise var. Bu ikisi de insan tabiatına aykırıdır. İbn-i Rüşd tüm bunların ayırımını yaparak yeni bir paradigma kurmaya çalıştı. Fakat Endülüs dağılınca İbn-i Rüşd'ün fikirleri toplum-da büyük bir yankı oluşturmada, müesseseleşmeye dönüşmeden orada söndü kaldı. Avrupa 1220 yılında Aristo ile tanışmaya başlayınca Avrupa'da üniversiteler kuruldu. Üniversitelerde Arapça'dan tercüme edilen eserler okutuldu. Burada onlar için iki büyük isim vardır; Biri İbn-i Rüşd diğeri İbn-i Sina'dır.⁴

Yunan felsefesi Yunan adalarında doğdu. Aslında Yunan felsefesi kadim medeniyetlerin felsefi birikimlerinin Yunan bilimi ile kadim medeniyetlerin biliminin bir özetidir. Romalılar Yunan medeniyetini ya tamamen yok saydılar ya da kendilerine adapte ettiler.

4 Buhara yakınlarındaki Afşana köyünde (Özbekistan) 980 yılında dünyaya gelmiş ve Hamedan şehrinde (İran) 1037 tarihinde vefat etmiştir. Tıp ve felsefe alanına ağırlık verdiği değişik alanlarda 200 kitap yazmıştır. Batılılarca, Orta Çağ Modern Biliminin kurucusu, hekimlerin önderi olarak bilinir ve "Büyük Üstad" ismi ile tanınır. Tıp alanında yedi asır boyunca temel kaynak eser olarak süre gelen El-Kanun fi't-Tib (Tıbbın Kanunu) adlı kitabı ile ünlenmiş ve bu kitap Avrupa üniversitelerinde 17. asrın ortalarına kadar tıp biliminde temel eser olarak okutulmuştur.

İSLAM DÜŞÜNCESİNİN ÖZGÜNLÜĞÜ

Batı Roma imparatorluğu da Doğu Roma imparatorluğu da Hristiyanlıkla mücadele etti. Hristiyanlar, ne Yunan kültürü ne de Yunan dini bize lazım değil dediler. Böylece Roma'da kadim medeniyetlere dair ne varsa dine aykırıdır diye yasaklandı. Justinyen bir kararname neşretti. Roma ülkelerinde eski felsefelerin eski kültürlerin okutulması yasaklandı. Son felsefe okulu Atina felsefe okuluymuş ve 527 yılında o da kapandı. Bundan sonra Bizans öyle bir Hristiyanlık içerisine girdi ki "her ne ararsan Tevrat ve İncil'de var; Tevrat ve İncil dışında hiçbir şey yoktur anlayışı" hâkim oldu. Bu anlayış tamamıyla eski kültürlerin unutulmasına sebep oldu. İstanbul'da eski Yunancayı konuşan insanlar birkaç yüz sene içerisinde eski Yunan kültürünün hepsini unuttular.

Aynı şekilde Mısır'da da hâkim olan Hristiyanlık daha önceki devri küfür devri olarak kabul ettiği için onlarla ilgili her şeyi ya yasakladı ya da yok etti. Bir müddet sonra Mısır dili unutuldu. Mısır alfabesinin unutulmasında muhtemelen Hristiyan Romanın aldığı bu karar çok etkili oldu. Batı Roma ise barbar istilasına uğradı ve 5.yy'da yıkıldı. Böylece çok despotik olan Roma İmparatorluğu kısa zamanda çöktü. Onun yerine başkenti İstanbul olan Doğu Roma geniş bir alana hâkim oldu. Batı Roma başsız kaldı. İşte o zaman Hristiyan kilisesi "sizin için her şeyimizle biz emrinizdeyiz" diyerek Roma Katolik kilisesi eski Romanın yerine ikame olmak istedi. Bu sebeple Katolik kilisesinin bütün sistemleri eski putperest Roma'dan alınmadı. Onun için şimdi Katolik kilisesine Kutsal Roma İmparatorluğu denir. Öyle ki Papa aynı zamanda bir imparator haline geldi. Nasıl ki doğuda Yunan kültürü yasaklandı ise Batıda da putperest kültür diye yasaklandı.

Roma'da 7.yy'a doğru okuma yazma oranı çok azaldı. Kilise "size ne lazımsa kutsal kitapta yazıyor. Kutsal kitabı biz size anlatalım" dedi. Çünkü kuzeyden gelen barbar kavimler Latince bilmiyorlardı. Latince bilmedikleri için devlet dairelerinde işlerini gördüremiyorlardı. Kendi evlerinde mahalli dilleri vardı. Papazlar bu insanların Latince öğrenmesini istemediler. Böylece Avrupa bir cahiliyet bataklığına gömüldü. Büyük bir karanlık yaşandı. İşte "Ortaçağ karanlığı" dediğimiz şey Batı Avrupa için geçerlidir. Dogmatik denilen doğruları sadece kilise mensupları biliyordu. İnsanlara ne anlatırlarsa oydu. İnsanlar kendi başlarına din öğrenmek diye bir şeye gerek duymuyorlardı.

Batı bu karanlık içerisinde iken 12.yy'da Arapçadan Latinceye tercümeler başladı. Üniversiteler kuruldu. Rönesans'a kadar Avrupa'da Okullar devri –Skolastik Devir- başladı.

Üniversiteler kurulduktan sonra tekrar eski Yunan bilgilerini araştırmaya başladılar. Fakat eski Yunan bilgileri sadece Arapçada vardı. Çünkü Jüstinyanus felsefe kitaplarını okumayı yasakladığı zaman bütün filozofları da sürgüne gönderdi. O dönemde İran hemen onlara sahip çıktı. Bunun için Bağdat yakınlarında "Cundişapur" diye Şapur'un kurduğu askeri karargâhta Bizans'tan kovulan bütün filozoflar toplandı. Onlar orada felsefe çalışmaları yapmaya başladılar. Müslümanlar Bağdat'ı fethettikleri zaman eski Yunan, eski Hint, eski Mısır felsefesini, düşüncesini, bilimini devam ettiren bilginlerin eserlerini gördüler ve Arapçaya tercüme ettiler.

Arapçaya tercüme 8. y.y'ın başında başladı 12. y.y'ın sonuna kadar yunanca, hintçe ve farsça bilim eserleri Arapçaya tercüme edildi.

Abbasiler devrinde bütün bu kadim bilgiler Bağdat'ta toplanmış oldu. "Beytül Hikme"⁵ diye bir hikmet evi kuruldu. Orada bu eserler toplandı, yorumlandı ve şerh edildi.

Müslümanlar Endülüs'ü fethettiklerinde İspanya tamamen cehalet içerisindeydi. Müslümanlar orada "Endülüs" dediğimiz bir medeniyeti inşa ettiler. Endülüs medeniyetinden istifade etmek üzere papazlar Kurtuba'ya geldiler ve orada eğitim gördüler. Burada gördükleri eğitimi Avrupa'ya taşımaya çalıştılar. Bir müddet sonra üniversiteler kuruldu ve bu eserler orada tanınmaya başladı. İslam bilginlerinin eserlerinin büyük bir bölümü Latinceye çevrildi. Avrupa'da yeni bir canlanma başladı ve Kilise'ye karşı ilk tepki ortaya kondu. Kilise'nin dogmalarına karşı İslam dünyasından gelen bilgi ile papalığa karşı başkaldırı başladı. Aforozlar yetersiz kalınca Papalık engizisyonu devreye soktu. Bir müddet sonra Papalık Aristo'nun fikirlerini yasakladı. Daha sonra Papalık İbn-i Rüşd ile ilgili iki yüz yetmiş madde tespit ederek yasaklama yoluna gitti ve bunları okuyanlara engizisyonla ceza verdi. Özellikle üniversiteler direndiler ve bu kararları uygulamadılar. Hocaların bir kısmı üniversitelerden kovuldu, meydanlarda ateşe atıldı, zehirlendi vb. İslam düşüncesinden alınan güçle Kilise'nin dogmalarına karşı çıkıldı.

Bunun arkasından reformasyon dediğimiz reformlar geldi. Avrupa kendi yoluna girdi.

Bir toplumun eğer düşünce sistemi tam ise, tutarlı ise, insanla Allah arasında, insanla tabiat arasında, insanla insan arasında ve hayatla insan arasında, ölümle insan arasında sağlıklı bir düşünce sistemi kurabiliyorsa o düşünce sistemi, o dünya görüşü yeni fikirler yeni paradigmlar oluşturabilir. Bu yeni fikirler yeni medeniyetlerin inşasına sebep olur. Medeniyetin inşasında temel unsur düşünce sistemleridir. Düşünce sisteminin sağlıklı olabilmesi için bütün varlık alanlarında sağlıklı bilgi vermesi gerekir. İşte Hristiyanlıkta olduğu gibi bir alanda yeterli sağlıklı bilgi verip öbür alanda tam tersi ise o zaman o düşünce sistemi sizi bir yere varamaz. Düşünce sistemlerinin bütünselliği son derece önemlidir. Bir yerde yanlış yaparsanız işte o yanlış işin sonuna kadar gider.

İnsanların hayat, kâinat, varlık, Allah, ölüm ve ötesi hakkındaki düşünceleri onların dünya görüşlerini meydana getirir. Dünya görüşleri ne kadar tutarlı ise o dünya görüşü o insanın hayatını şekillendirebilir. Böyle bir dünya görüşüne sahip olan fertlerden oluşan toplumlar da hayatın her alanında başarılı olur. Medeniyet inşa edebilmek için bazı temel şartlar vardır. Bu aynı zamanda insanın insanlığını ortaya koyması içinde gerekli şartlardır. İnsanın insanlığını ortaya koyması yüksek derecede ürünler, seviyeli derecede ürünler verebilmesine bağlıdır. Medeniyet kurmanın birinci şartı tutarlı bir dünya görüşüne sahip olmaktır. İkincisi sistem sahibi olmasıdır. Sistemin olmadığı yerde medeniyet olmaz. Sistemin en canlı örneği devlettir. İyi bir devlet yapısı olmadan sistem olmaz. Üçüncüsü bilim ve teknolojidir. Bilim ve teknolojinin olmadığı yerde medeniyet olmaz.

⁵ Beyt'ül Hikmet (Arapça: بيت الحكمة, anlamı: Hikmetler evi), Abbasiler tarafından, 800'lü yılların başında, Bağdat şehrinde kurulan kütüphane ve çeviri merkezinden oluşan bir bilim merkezidir.

Dördüncüsü felsefe ve sanatın olmasıdır. Sanatın, felsefenin, düşüncenin olmadığı yerde medeniyet olmaz veya düşünceye tefekküre sahip olmayan toplumlar medeniyet kuramazlar. Medeniyetin olmazsa olmaz göstergelerinden birisi refahtır. Ekonomik istikrar ve refah medeniyetin olmazsa olmaz şartlarından birisidir. Çünkü refahın olmadığı, ekonominin düzgün gitmediği yerde insanlar sağlıklı düşünme yeteneklerini kaybederler. Sağlıklı düşünme yeteneklerini kaybedince de bir takım ‘-izm’lerin bataklığına batırlar. Radikal çözümlerin peşine düşmeye kalkışır. Hâlbuki ekonominin iyi gittiği, sistemin iyi olduğu toplumlarda veya oluşumlarda bunlar olmaz. Medeniyetin bir diğer göstergesi de sağlıklı şehirler inşa etmektir. Çünkü insanın bu dünyadaki en büyük amacı mutlu olmaktır. Mutlu olacak insan ancak mutlu toplumlar içerisinde kendine yer bulabilir. Mutlu toplumlar ancak içinde yaşadıkları mekânlar bakımından ve içinde yaşadıkları manevi atmosfer bakımından yeterli ve tutarlı olan toplumlardır.

Medeniyet inşasında temel aktör dünya görüşüdür. Bu dünya görüşü sistemi getirir. Sistem düzeni getirir. Düzen ise kalkınmayı, refahı ve istikrarı sağlar.

Çünkü medeniyetin temel göstergelerinden birisi de dindir. Her medeniyet bir dine dayalıdır. Bugün bunun böyle olduğunu gösteren bundan on iki bin sene önce Göbekli Tepe’de inşa edilmiş mabettir. İnsan daha kendini tanımaya başladığı yerleşik hayata geçtiği zaman mabet inşa etmiştir. Dolayısıyla bütün medeniyetlerin özünde din vardır. Fakat pozitivist ve materyalist batı dünyası medeniyeti kendi anlayışı doğrultusunda suiistimal ettiği için dine hiç yer vermemiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşından sonra dinin önemini kavramaya başlamışlardır.

Bu sistem fikrini sadece felsefede, bilimde olur diye anlamamak gerekir. Bu, din için de geçerlidir. Ondan sonra medeniyet unsuru içerisinde dini ikame etmişlerdir. Medeniyetin bir diğer temel göstergesi de çoğulculuktur. Kendinden olmayanlara saygı yani kendinden olmayanlarla birlikte hayatını idame ettirebilmektir. Bu ölçülerle dünya medeniyet tarihine baktığımızda bunun en üst seviyedeki örneği İslam medeniyetinde görülüyor. İslam medeniyeti tüm kadim medeniyetlere kucak açmıştır. İslam burada üç temel ilkedен hareket etmiştir. Birincisi “Ebedi Risâlet” ilkesidir. Bu “peygamberliğin sürekliliği” demektir. Bize göre Hz. Âdem’den Hz. Muhammed’e kadar bütün peygamberler İslam’ı getirmişlerdir. Ebedi Risalet ilahi vahyin insanlığa ulaştırılmasıdır. Ebedi Risalet ilkesi ile İslamiyet kendinden önce geçen bütün dinlerin hak ve doğru olan taraflarını kendi içinde toplayarak insanlığın hizmetine sunmuştur. Böyle olduğu için de hiçbir kadim dini ortadan kaldırmaya çalışmamıştır. İkinci ilke “ezeli hikmet” ilkesidir.

Ezeli hikmet ilkesi ile İslamiyet kendinden önce geçen bütün medeniyetlere, kültürlere sıcağı bir yaklaşımla o medeniyetlerin o kültürlerin içinde ilahi bir öz olabileceğini, bir peygamberlik bilgisi olabileceğini düşünerek kadim hikmet eserlerinin hiçbirisini yok etmemiştir. Ezeli hikmet anlayışına sahip olmayan toplumlar kendilerinden başka hiç kimseye hayat hakkı tanımadılar. Üçüncü ilke adalet ilkesidir. İslamiyet her manada adalet ilkesini hâkim kılar. Bunun için de adalet ilkesini sadece hukuki manada adalet olarak anlamıyoruz. Mesela karşılıklı ilişkilerde dengeli davranmak, ahlaki manada adalet, adil davranmak, yönetim biçiminde adalet vb. İslam her şeyde dengeli ve bu denge üzerine de objektifliği esas almıştır. Bunların hepsini sağlayan bir temel ilke koymuştur. O da tevhid ilkesidir. Bunların hepsinde temel kopmaz ip tevhiddir. Tevhidi her manada saf bir akide haline getiren tek din İslamiyet’tir. Tevhidi hayatın her alanına indirgeyen de İslamiyet’tir.

HAK KAVRAMININ TEMELİ

Prof. Dr. Hasan HACAK

Konuya genel bir giriş yaparak başlayalım. İslami ilimler nasıl doğdu. İlk hukuki konular nasıl tartışıldı. Bunları anlamak için şunu bilmemiz gerekir; İslami ilimlerde aslında her şeyi belirleyen kelâm yani teolojidir. Kelâmı anlamadan biz metinleri anlayamayız. Metinleri anlamadan Kur'an'ı anlayamayız. Çünkü ilk dönem Müslümanlar bunu nasıl anlamış bizim için bu bir kriterdir. Bazıları için bu kıtas olmaya bilir ama bir metni ilk âlimler nasıl anlamışlar. Çünkü o metne daha yakınlar. Onları anlayabilmemiz için de onların ruh dünyasına daha derinden girmemiz gerekiyor. Özellikle kelâmı hatta biraz da usûlü'l-fıkıhı da buna dâhil edelim. Bu ikisini iyi anlamadan İslam kültürüne dair bizim bilgi üretmemiz zordur. Usûlü'l-fıkıhı da kelâm ile birleştiriyorum. Usûlü'l-fıkıhı ve kelâm her şeye bizim İslami ilimlerde tefsirden, hadisten yani hadis belki daha az etkilemiş. Tefsir, fıkıh, akaid hatta dil çalışmaları bütün bunları belirleyen ana kavram kelâmdır. Çünkü kelâm bize bir ontoloji ve epistemoloji gösteriyor. Yani bir varlık ve bilgi anlayışını ortaya koyuyor. Bizim klasik kültürün varlık ve bilgi anlayışı var. Bu çok erken dönemde var. Mesela Ebu Hanife'nin varlık ve bilgi anlayışı var. Çok erken dönemde bu konular tartışılmış ve bilinmiştir.

İlk İslami ilimler ortaya çıkarken İslam kültür havzasında nasıl bir kelâmî ve ilmi ortam vardı biz buna bakalım. İslam kültüründeki bütün akımları iki gruba ayırabiliriz. Hatta günümüze kadar gelen fikri akımları İslami ilimler daire-sinde -felsefeyi tamamen bir tarafa bırakalım- söz söyleyen bilgi üreten grupları ikiye ayırabiliriz. Bunlar Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadis grubudur. Herhangi bir alanda bir şey söyleyebilmemiz için bu iki grubun çatışmasını da iyi anlamamız gerekir.

Bu çok temel bir ayrımdır. Ehl-i Rey grubunda Mu'tezile ve Hanefiler biraz da Malikiler var. İlk akademik çalışmaları yapan ekip Mu'teziledir. Aslında bütün İslami ilimlerin babası Mu'teziledir. Bütün ana kavramları üreten Mu'teziledir. Hatta tefsir yazımı, kelâm, dil ve fıkıh bile Mu'tezileden öğrenilmiştir. Hanefilik ve özellikle Ebu Hanife bütün İslam dünyasında gelmiş geçmiş en önemli üç kişi saysak biri Ebu Hanife'dir. Bütün ilmi faaliyetin başı Ebu Hanife'dir. İslam kültürüne damga vurmuştur. Mu'tezile ile iç içedir ve Mu'tezile den ayrıldığı şey tek bir cümledir. O da; "büyük günah işleyen kişinin durumu ile ilgili ayetlerin yorumudur".

Mutezilenin 5 temel esası vardır. Bunlar; Tevhit, Adalet, Emri Bi'l Maruf, Vaad-Vaid ve El-Menzile beyn el-menzileteyn.²

. Farz edelim ki Mu'tezile bir insan ve bu insan nasıl inandığının felsefesini yapıyor. Elinde Kur'an-ı Kerim var. Şimdi şöyle bir şey var. Sahabe bizzat Peygamberi görüyor. Ama daha sonraki insanlar Peygamber hakkındaki gelen haberlerle Müslüman oluyor. İşte Mu'tezile bir haber teorisi yapıyor. Peygamber hakkında bize gelen haberlerin kesin bilgi doğurması için tevatür teorisi ortaya atıyor. Bütün bu üretimler Mu'tezilenindir. Kesin bilgi doğuran mütevatir haber olması lazımdır. Mütevatirin kesin bilgi ifade etmesi için şöyle bir şey gerekiyor; "yalan söylemesi âdeten imkânsız olan bir grubun yine yalan söylemesi âdeten bir gruptan aktardığı haber".

¹ İyiliği emretmek.

² İki makam ve mekân arasında bir mekan anlamında kullanılan bir kelâm ilmi terimi.

HAK KAVRAMININ TEMELİ

Âdeten imkansız tabiat kuralı demektir. Yani dış dünyanın kuralları bakımından –akli değil bu-- yalan söylemesi imkânsız olması gerekir. O halde âdet dediğimiz şeyin işleyişinde kesinlik olması gerekir. Eğer herhangi bir şekilde dış dünyada tabiatın işleyişinde âdette kesinlik düşüncesine ulaşamazsak biz 300-500 sene sonra gelecek bir kişinin peygamberin gelmiş olduğuna dair Kur'an-ı Kerim'in ona indiğine dair bilgisini felsefi olarak temellendiremeyiz. İşte Mu'tezile nasıl inandığının felsefesini yapıyor.

Hanefiler Mürcie'dir. Ebu Hanife, Mu'tezilenin "Allah büyük günah işleyenleri kesin olarak cehenneme koyar" vaid görüşünü dönüştürmüştür. Bunu dönüştürmek çok zordur. Çünkü vaid düşüncesini oluşturan arka plan çok güçlüdür. Ebu Hanife bu vaid düşüncesini dönüştürmesi sonucu ortaya çıkan kırılma Ehl-i Sünneti ortaya çıkaran şeydir. Eğer bir Ehl-i Sünnet varsa teorik olarak bunu Ebu Hanife başlatmıştır.

Dolayısıyla Ebu Hanife'nin kelamı şudur; Tevhid, Adalet, Emri Bil Maruf ve Vaad. Bunu biz Ebu Hanife'nin öğrencilerinin, öğrencilerinin, öğrencilerinin yazdığı metinlerde çok net görüyoruz.

Fıkhu'l ekber Ebu Hanife'ye ait değildir. Zaman geçtikçe Fıkhu'l ekber'in üzerinde sürekli düzenlemeler yapılmıştır. Çünkü İslam dünyasında hâkimiyeti Ehl-i Hadis kazanmıştır.

Ebu Hanife'nin yaptığı bu kırılma Ehl-i Sünneti doğuran hareketin başlangıcıdır. Bu kırılmayı yapmamış olsa Ehl-i Sünnetin doğması gecikecekti. Bu anlamda fıkıhın da kurucusu Ebu Hanife'dir. Bütün diğer mezhepler hukuk düşüncesini Ebu Hanife'den almıştır. Dolayısıyla ilk fıkıh mezhebi Ebu Hanife'nin kurduğu mezheptir. İlk İslami ilimleri kuranlar Ehl-i Reydir. Ehl-i Hadis, Ehl-i Rey'e tepki olarak ortaya çıkıyor. Mesela Malikiler hukuk yapmayı Ebu Hanife'den öğreniyor. İmam Şafi zaten Ebu Hanife'den öğreniyor. Ahmet bin Hanbel de İmam Şafi'den öğreniyor.

Aradaki fark şu; Ehl-i Rey bilimsel olarak 150-200 yılında bir insan "ben bu dine niye giriyorum" bunun felsefesini yapmıştır. Ben bu dine şundan dolayı giriyorum. Ben Peygamberi görmedim ama geldiğini duyuyorum. Ondan bana Kur'an mütevatiren gelmiştir. Kur'an'ı inceliyorum ve oradaki tanrı (ilah) imajı ilah olma-ya layık mı değil mi? Burada inanılmaz bir bakış açısı ve yöntem var. Diyorlar ki buradaki Allah (Tanrı, İlah) imajı adil. Peygamberin doğru söylediği akıl ile anlaşılıyor. Buradaki Allah Hâkim bir Allah yani boş iş yapmayan bir Allah ve buradaki en önemli kavram adalet kavramıdır. Allah'ın hem adil olması hem de boş iş yapmaması yani yaptığı her işin arkasında bir gerekçe olması düşüncesidir ki buna biz adalet düşüncesi diyoruz. Yani iki şey var. Hem bildiğimiz adalet hem de boş iş yapmamasıdır. Adaletin uzantısı nedir? Mesela ibâdetini düzgün yapan, mümin olan bir kimseye Allah Teâlâ vaatle bulunmuştur. Adaleti doğrultusunda kesin olarak ona mükâfat verir. Eğer aynı derece muhlis ve imanlı iki kişiden birini cehenneme diğerini cennete atsa bu adaletle aykırı olur. Ben böyle bir tanrıya inanmam. Ben adaletli olduğunu gördüğüm için inanırım.

Peki, adil olmak Allah'a zorunlu mudur? Evet zorunludur. Eğer Allah sürekli olarak adil olmayıp bazen zalim olursa bu dine inanmanın felsefi temeli ortadan kalkar. Allah'ın âdeti evreni sürekli yaratıyor ya bu yeniden yaratmayı farklılaştırır ya âdetinde kesin bir düzenlilik olmazsa inanmam.

Mu'tezile diyor ki "insanın kendi fiilini kendisinin yapmış olması gerekir". Eğer bir insan bir fiili Allah'ın onda yarattığı kudretle, Allah'ın o anda yarattığı irade ile ve Allah'ın yarattığı bir fiille yapıyorsa insanın sorumlu tutulması saçmadır. İnsanın sorumlu olabilmesi için insanın bu fiilde etken olarak yer alması gerekir. Eğer fail değilse insanın sorumlu tutulması Allah'ın adaletine aykırıdır. Bunlar genelde cüretli şeyler. Eğer Mu'tezile bu felsefeyi yapmasaydı İslam kültürünün ayakta durup ben Müslümanım ve bundan dolayı inanıyorum şeklinde büyümesi mümkün değildi. Medeniyet kuramazdı. Mesela zahiren Allah'ın adaletine aykırı ayetlerine rastlandığında tevil yoluna gidiliyor. Tevil ne demek? Senin sistemin var bu beş maddeden oluşan sistem bunlara aykırı bir şey gördüğün zaman tevil ediyorsun. Tevil imanı sistemli bir şekilde korumak için yapılıyor. Tabi başka konularda var. Mesela hüsn-kubuh (iyi-kötü) meselesi var. Benim peygambere inanmam için peygamberin iyi şeyleri söylediğini bilmem gerekiyor. Demek ki din gelmeden önce iyi ve kötünün tabiatında olması lazım. İyi ve kötü peygamberden önce olmasa ben bu iyi ve kötüyü bilemezsem zaten peygamberin söylediğine kulak vermemi gerektiren bir felsefi temel de kalmaz. Bütün İslam kültüründeki literatür, metinler buradaki kurulan kavramları iyi anlamamıza bağlıdır. Bu metinleri anlayamazsak Kur'an'ı anlayamayız.

İlk metinleri anlama faaliyeti bu ortamda oluşuyor. Gerçek anlamda metinleri anlayabilmemiz için ne oldu ne bitti bunları bilmemiz gerekiyor.

Adalet ilkesi bu ilkeler içerisindeki en önemli ilkedir. İki şeyi barındırıyor. Hikmet ve bildiğimiz adalet. Ehl-i Rey (Mu'tezile, Mürcie, Ebu Hanife) grubunun adalet anlayışı; "Biz Allah'a Adil ve Hâkim olduğu için inandık. Adil olmasaydı ona inanır mıydık? İnanmazdık." Mutlak adil ise Allah sözünde durur. Vaadini yerine getirir. Kendi içinde çelişki olmaz. Emir ve yasaklarda nesih olabilir. Ama Allah Teâlâ'nın verdiği haberlerde nesih olmaz. Adalet konusunda üç basamaklı adalet. Allah adil olduğu için inandık. Hâkim olduğu için inandık ve sözünden dönmediği için inandık. Eğer bunlardan biri olmasaydı yani Allah Teâlâ bir yerde bir haber veriyor ve başka bir yerde de bu haberin tam zıttı bir haber veriyorsa inanmamızın felsefi temeli ortadan kalkardı. Zalim olsaydı kalkardı. Adaletin yeryüzünde de olması gerekir. Sadece Allah'ın adil olması yetmiyor. Yeryüzünde de adil olması gerekiyor.

Allah'ın adil olması için adaletin iki anlamı var; birincisi bildiğimiz dar anlamda adalet ikincisi hikmettir. Bu adaletin de üç basamağı var. Tanrının Adaleti, Devlet Başkanının Adaleti, Bireysel Adalet.

Bu teorileri biz metinleri okuyunca, parçaları birleştirince görüyoruz. Ebu Hanife bu teoriyi yapmıştır. Devlet başkanı adil olmazsa gökyüzünde Allah'ın adil olmasının anlamı yoktur.

HAK KAVRAMININ TEMELİ

Çünkü Allah bize “yeryüzünde emaneti gerçekleştirecek sizsiniz” dedi. Eğer devlet başkanı adaletten ayrılarak zalim olursa meşruiyetini kaybeder.

Bu İslam dünyasının en tehlikeli ve aynı zamanda en onurlu görüşüdür. Emr-i bil maruf gereğince devlet başkanını adaletle yönlendirmemiz gerekir. Bir grup silahlı ayaklanmışsa desteklemek farzdır. Ebu Hanife'nin seyf (kılıç) görüşü vardır. Yani devlet başkanı adaletten ayrıлып zulmedip buna bir son vermezse buna son vermek insanlara farzdır. Bu ilahi adaletin gereğidir. Ebu Hanife bu görüşü ile büyük çalkantılara yol açmıştır. Hatta daha sonraları Ehl-i Hadis yazdıkları kitaplarda özellikle Mihne olaylarından sonra gerilim ortaya çıkınca Ebu Hanife'yi ispiyonlarlar.

Bütün İslam kültüründe ne olup bittiği öğrenmek için iki kişiyi özellikle okumak gerekir. Bütün bu kültürün ontolojik ve epistemolojik temellerine muhalif bu iki kişi İbn-i Hazm ve İbn-i Teymiye'dir. Bunları mutlaka okumak gerekiyor. İbn-i Teymiye sistemi yıkmaya çalışır ama kurmaya kalkmaz. Ama sistemi iyi kavramıştır. Yerine getirdiği şeyler çok başarısızdır. Onlarla medeniyet kurulmaz. Bütün olan biteni bunun için söyledim; “Bütün İslam kültürünü bu kadar çalkalandıran ve hicri 300'lerde bile hala uğraşılacak kişi Ebu Hanife'dir”. Çünkü felsefeyi pratiğe aktaran bunu hukuka yansıtan kişi Ebu Hanife'dir. Abbasiler tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Daha sonra seyf görüşünü dilendiren kimse kalmıyor.

Bu düşünce teorik olarak Mu'tezile kelâmında devam ediyor. Ehl-i hadis diyor ki: “devlet başkanı adil de olsa zalim de olsa bey'atle de başa geçse seçimle de başa geçse başkaldırmak haramdır”. Bireysel adaletle gelecek olursak herkesin adil olması gerekiyor. Diyorlar ki: “benim adaletimle Allah'ın adaleti aynı cinstendir”. Allah'la insanın eşit olduğu tek yer var o da adalet. Başka sıfatlarda eşit değiliz. Allah hâkimdir. Allah'ın her türlü fiilinin arkasında hikmet vardır. Hikmet faydadır. Yani Allah Teâlâ'nın yaptığı bir fiilin arkası boş olamaz. Allah bunu bir irade ve gaye ile yapıyor. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın fiillerinin arkasında bir fayda olması gerekir.

Ehl-i Rey'in üstadı Ebu Hanife, Ehl-i Hadisin üstadı ise İmam Şafidir. Bu iki üstat İslam dünyasına damga vurmuş kişilerdir. İmam Şafii İmam Muhammed'den Hanefi hukukunu da okuyor. Alternatif olarak kendi sistemini kuruyor. Klasik düşünce okulunda üç senedir İmam Şafi'nin Risalesini okutuyorum. Şunu iddia edebilirim ki risale okunmamıştır. Orada müthiş bir sistem var. O dönemde daha, ki üstat 180 yılında yazmıştır. Usul ve kelâma dair yöntemle her şey olup bitmiştir. Üstat İmam Şafinin yanı sıra Zahiriler; İbn-i Hazm zahiri mezhebindendi. Mesela İbn-i Arabi de zahiridir. Zahirilik, Hanbelilik, Şafilik, Eşarilik bunların hepsi İmam Şafi'nin yolundan gidiyorlar. Hadisçiler hakeza üstat İmam Şafinin yolundan gidiyorlar. Hadisçiler hadis yazmadan önce Ebu Hanifeler ilmi bitirmişler yani fıkıhı ortaya koymuşlar. Hadisçilerin hadis toplamalarının sebeplerinin başında Ebu Hanife'yi devirmek gelir.

Allah Teâlâ'nın fiillerinin O'na inanabilmemiz için boş olmaması abes olmaması lazımdır. Bir fiile biz ne zaman abes değil deriz anlamlı bir gaye ile yapılırsa.

Dolayısıyla gaye ve anlam hatta bir de iyi ise. Çünkü biz iyiyi biliyoruz. İyiyi bilemeseydik zaten inanamazdık. Gayesi, anlamı ve iyi ise biz buna fayda diyoruz. Allah Teâlâ'nın fiillerinde eğer gaye, anlam ve fayda varsa bu gaye, anlam ve iyilik kime yöneliktir. Allah Teâlâ'nın kendisine iyilik yapması düşünülebilir mi? Hayır. O'nun gayesinin kendisine yönelik olması mümkün değildir. O zaman başka bir şeye yönelik olması lazım gelir. Bu da âleme ve kullara yöneliktir. Bizi yarattı ve muhatapı biziz. Bu fayda kelimesi daha sonra salah kelimesine dönüşmüştür. Allah'ın emirleri hep kullarının faydası içindir. Fiillerin arkasında fayda vardır. Hak ne ile doğar? Her hakkın arkasında bir hüküm vardır. Mesela başkasının malına dokunmak, tecavüz etmek haramdır.

Bu hüküm mülkiyet hakkını doğurur. Hak ve hüküm bir madalyonun iki yüzüdür. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın hükümleri de onun bir fiilidir. Onun arkasında mutlaka bir fayda olmak zordur. Faydasız hüküm vermez. Bu fayda kullara yönelikse o zaman bütün hükümlerin arkasında fayda salah düşüncesi, maslahat düşüncesi vardır. Böylece hükümlerin arkasında bir maslahat düşüncesi vardır ve hak dediğimiz şeyin özü de maslahattır. Hükümlerin özü maslahat, hakların özü de maslahattır. Buradaki maslahatta üç anlam birden var. Dolayısıyla maslahat kavramının arkasında gaye, anlam ve iyilik üçü bir aradadır. Kısaltırsak bu faydanın içerisinde iyi de vardır. Sonuç olarak maslahat dediğimiz şey hukukun ve hakların özü yani hukuk Allah'ın ortaya koyduğu şeriat maslahatı temin etmeye yöneliktir. Bizim hükümlerden dolayı kazandığımız hakların arkasında da maslahat vardır. Hakların özü maslahattır. Ama bu maslahat salt faydacı bireysel bir faydacı değil içinde iyiyi de barındıran bir maslahattır. Çünkü Allah'tan sadır olan şey iyidir.

Ehl-i hadis düşüncesine göre Şari'nin fiillerinin arkasında asla bir gaye olmaz. Allah hiçbir şeyi bir gaye sebebiyle yapmaz. Çünkü onlar tamamen farklı bir açıdan bakıyorlar. Zaten Müslüman olmuşlar. Yani bize nasıl Müslüman olduklarını anlatmıyorlar. Mu'tezilenin yaptığı şeyi anlamıyorlar. İslam kültüründe şöyle bir şey vardır; iki ekibin farklı aksiyomları vardır. Bütün düşüncelerinin dayandığı temel ilkeler biraz da bilinç dışı bir şekilde bazen tam net olarak telaffuz edilmemiş oluyor. Karşılıklı olarak birbirlerini anlamakta zorlanabiliyorlar. Belki de anlamak istemiyorlar. Şimdi Mu'tezile 'ben dine nasıl girdim'in teorisini yapıyor. Diğer tarafta ise inandıktan sonra sorun kalmıyor. Ehl-i Rey bu teorileri yaparken bir ontoloji geliştiriyor. Diyor ki "bizim bir varlık ve bilgi anlayışımız olmadan bir şey yapamayız". Bunun için bir ontoloji geliştiriyorlar ve bu varlık anlayışı atomcu varlık anlayışıdır. Yani bu "cevher-i ferd" teorisidir.

İslam kültürünü anlamak istiyorsak cevher-i ferd teorisini bilmemiz gerekir. Bunu bilmeden fıkhi da faiz teorisini de anlayamayız.

Onlar tam bir varlık ve ontoloji yapıyorlar. İki tür varlık var. Cevherler ve arazlar. Bu varlık ontolojinin bize dayattığı epistemoloji de analogik bir akımdır. Siz eğer cevher-i ferd teorisini kabul ediyorsanız bu teori içerisinde sizin tümel kavramınız mahiyet düşünceniz olamaz. Siz sadece analogik akıl yürütebilirsiniz ve bir tek bunu yapıyorlar. Yani bizim İslam kültürünün ontolojisi cevher-i ferd ontolojisidir. Bilgi anlayışı mahiyetin tümelin olmadığı analogik benzetmeler yoluyla bilgi üretmeye dayanır. Mu'tezilenin, Ehl-i Reyin ortaya koyduğu sistem budur. Eş'ariler bunu taklit ederler.

İki büyük figür var. İmam Şafi ve İmam Eş'ari kurucu figürlerdir. İmam Şafi hukuk yapmayı Ehl-i Reyden öğrenmiştir. İmam Şafi eğer Ehl-i Rey ile irtibata geçmemiş olsaydı bunu yapması mümkün değildi. Kitabü'l Ümmü ve Risaleyi yazamazdı. Mesela Ehl-i Rey ile irtibata geçmeyen İmam Malik'in yazdığı sadece Mu-vatta var. Malikilerin fıkıh yazması İmam Malik'in öğrencilerini Ebu Hanife'ye göndermesiyle oldu. Eş'ariliğin de kelâm öğrenmesi yine bu gelenek içerisinde olmuştur. İmam Eş'ari tam ocakta yetişmiştir.

Ehl-i hadisin Ehl-i Rey'in düşüncesine ulaşması çok zor. Çünkü Ehl-i Hadis'e göre birincisi gaye yok. Allah Teâlâ'nın fiillerinde garaz yok. Yani Allah'ın ulaşmak istediği bir hedef yok. Çünkü Allah Teâlâ'nın ulaşmak istediği bir şey olamaz ki gibi. Onlar da kendi açılarından haksız değiller. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın yaptığı fiillerin arkasında gaye ve garaz yoksa buradan bir bütün sistem çıkmaz. Teker teker hükümlerin arkasında da illet yok. Bunu bütünlendiğimiz zaman maslahatta yoktur. Böyle bir sistem ya da medeniyet kurabilir misiniz? O zaman medeniyet ve bilgi üretemezsiniz. Daha sonra bunu görenler by-pass yapmışlar. Çok eleştirdikleri Mu'tezile ya da Ehl-i Rey verilerine sahip çıkmaya çalışmışlardır.

Eğer maslahat bireylerin fertlerin ihtisasında anahtar kavram ihtisas demek hususilik fertlerin ihtisasında olan maslahatlarsa (ihtisas burada inhisar) menfaat ise bu kul hakkıdır. Kul hakkı dediğimiz özel hukuk alanıdır. Buna karşılık eğer fertlerin değil de toplumun inhisarındaysa bu da Allah hakkıdır yani kamu hukukudur. Buradaki Allah'tan kasıt bütün toplumdur. Allah'a nispet ederler. Bizimkiler yine bir fert görmek istiyorlar.

Dolayısıyla fertlerin ihtisasında olan maslahatları düzenleyen hukuk kul haklarıdır. Fertlerin inhisarında olmayıp toplumun inhisarında olan maslahatları düzenleyen hukuk kamu hukukudur. Yine fertlerin inhisarında olan maslahatlara biz kul hakkı deriz.

Onun için İslam hukukunda bütüncül bir hak tanımı bulamayız. Kul hakkını da Allah hakkını da ayrı tanımlamışlar. Bunun özünde olan iki şey inhisar ve maslahattır. Özellikle biz kul haklarını tanımlarken fertlerin inhisarında olan maslahatlardır diye tanımlayabiliriz. Bu tanım yine Hanefilerin yapıp yerleştirdiği bir tanımdır. Peki, maslahat nedir? Fayda dediğimiz şey nedir? Fayda haz ve elemdir. Aristo'daki haz ve eleme bağlamışlar. Hak dediğimiz maslahattır. Maslahat da haz veren şeyler elemden kaçınan şeylerdir. Sonuçta haz ve elem ilkesine bağlanıyor. Cennette alacağımız şey de bir hazdır. Elem yani yaptığımız kötü şeylerde bize ya bu dünyada ya da öbür dünyada elem verecektir. Her şey haz ve elem ilkesine gelip bağlanıyor.

İKTİSADİ VE SİYASİ DÜŞÜNCEDE AKIL

Nihat ERGÜN

İnsanın yeryüzündeki faaliyetinin aslında iktisadi faaliyet olduğunu görüyoruz. Bu durum insan olmasından kaynaklanıyor. Bunun herhangi bir dinle ilgisi yoktur. Bir insanın hiçbir dini olmasa da iktisadi faaliyeti olacaktır. Yeryüzünde bir insan olarak bulunuyorsanız bu bir gerçektir. Ama bir Müslüman olarak bulunmanın farkı ne olacak dersek? Bir kere sapmalarınız olmayacak. Bu iktisadi faaliyetleri bir takım ahlaki sapmalar göstermeden yapacaksınız ki doğru bir iş yapmış olacaksınız. Mesele bu sapmaları ortadan kaldırmaktır. Yoksa iktisadi faaliyetlerin bir genel çerçevesi vardır. Mesela ticaret olacak. Kaldı ki ticaret İslam'ın icat ettiği bir şey değildir. Sosyalistler bir dönem sonra mülkiyete de karşı çıktıkları için ticarete de kâra da karşı çıkmış olabilirler. Ticaret var diye şimdi bu bir faizsiz kapitalizmdir diyemeyiz.

İslam, Ticaret mülkiyeti ve kârı onaylarken insanlığın bir faaliyetini onaylıyor. Yeni bir şey ortaya koymuyor. Ama paranın ticaretini yapmayı onaylamıyor.

Sosyalizme baktığınız zaman kârı da faizi de onaylamıyor. Kapitalizmle benzerlikleri var diye veya sosyal adalete önem veren faizi sosyalizm de yasakladığı için işte İslam sosyalizmi diyerek üzerine çok yazılar yazıldı. İslam kendine özgüdür. Mülkiyeti ya da kârı onaylarken faizi onaylamayan bir tarafı vardır. İslam'da siz her şeyi üretip satamazsınız. Haramlar ve helaller sizin ne yapacağınızı belirliyor.

İktisadi faaliyetinizin alanını belirleyen haramlar ve helaller var. Benim bu çalışmayı yapmama esas zemin teşkil eden şey son derece doğal iktisadi faaliyetler olmasına rağmen bunlar İslam dünyası açısından bir işe yaramamış görünüyor. Bu faaliyetleri yapamamış bir katma değer üretmemiş bir İslam dünyası görüyorum. Bunun iktisadi sonuçları açısından baktığımızda iyi bir refah düzeyi yakalanmış olması gerekirdi. Bu alanda bir takım sorunlar var. Siyasi açıdan baktığımızda İslam dünyası ağırlıklı olarak otoriter rejimler altında yaşıyor.

İnsan hakları problemleriyle, özgürlük sorunlarıyla, hukuk, adalet problemleriyle boğuşup duruyor. Düşünceyi açıklama hürriyeti inanç hürriyeti gibi son derece kısıtlı bir iklimde yaşanıyor. Siyasal anlamda İslam dünyası boğuluyor. İktisadi anlamda da geri kalmışlık, düşük hayat standardı, gelir düzeyindeki azlık, teknolojik düzeydeki yetersizlikler mevcut. Bunları bize acaba Kur'an ve Sünnet mi ilham ediyor diye baktığımızda bunun böyle olmadığını görüyoruz. Bilakis Kur'an ve Sünnet bize tam tersini ilham ediyor. Dünya'nın en kalkınmış ve gelişmiş ülkelerinin İslam dünyasında olması gerekiyor. Müslümanların bu konuda öncülük etmesi gerekiyor. Ama edemiyoruz. O zaman sorun şu; bizim Kur'an ve Sünnetle, referanslarımızla ilişkide bir sorun var. Bir paradigma değişikliğine ihtiyacımız var. Bu ilişkiyi yeniden kurmaya ihtiyacımız var. Kur'an'ın varlık sebebiyle aykırı işler içerisindeyiz. Size yeryüzünde halife görevi verilecek yani yeryüzünü imar ve inşa, yeryüzüne çeki düzen verme rolü oynayacaksınız. Bu basit bir rol değildir. İnsanların önemli bir bölümü sapma gösterdiği için o rolü oynama imkânları yok fesat unsur olarak hareket ediyorlar.

İKTİSADİ VE SİYASİ DÜŞÜNCEDE AKIL

Ama fesat unsuru olarak hareket etmeyen bir grup Müslüman yeryüzünü imar ve inşa rolünü oynayacaklar. Bunu fakirler yapabilir mi? Yapamazlar. Bu fakirlikle olacak bir şey değildir. Ayrıca fakirlikle mücadele, köleliğin ortadan kaldırılması da bu misyonun parçasıdır. Bunun için bir sistem inşa etmek gerekiyor. Müslümanlar bunu fakir bir şekilde yapamazlar. Zenginleşmenin bu misyonun bir gereği olarak görülmesi gerekiyor. Her alanda güçlü olmanız gerekiyor. Kur'an'ın bize ilham ettiği zengin ve güçlü bir Müslüman toplum olmaktır. Yoksa bu misyonu yerine getirmek mümkün değil. Tüm bunları yapabilmek zenginliği gerektiriyor. Bizler rolümüzü oynamamıza engel olan bazı unsurların hayatımıza girdiğini de tespit etmemiz gerekir. Kur'an'la ve Sünnetle yeni bir ilişki geliştirmemiz gerekiyor.

Hiz. Peygamber iktisadi alanı nasıl dizayn etmiş biz ona bakalım. Medine'yi Münevvere'ye geldiğinde ilk yaptığı iş Yahudi pazarında Müslümanların sağlıklı ticaret yapmaları mümkün değil, bunun üzerine şartları yeniden belirlenmiş bir 'Pazar' kuruyor. Bu 'Pazar'da vergi olmayacak, 24 saat açık kalacak, kimse yer kapatmayacak yani pazara yeni ilkeler getiriyor. Ticari tecrübesini de aktarıyor. Burada olay sadece peygamberlik meselesi değil. Biz bunlara bakacağız. Bunlara baktığımız zaman şahsen işin doğrusunu kavramış oluruz. İslam dünyasının bir paradigma değişikliği yapması gerekiyor. İslam dünyası bu açıdan Kur'an ve Sünneti doğru anlamalıdır. Bir istikamet doğrultması yapmak mümkündür. Bunu yaparken önümüzde örnek şahsiyetler var. Hiz. Ömer on yıl gibi bir süre görev yaptı.

İçtihat kabiliyeti son derece yüksek, Kur'an'ı ve peygamberi anlama konusunda da örnek bir yere sahip. Hiz. Ayşe, Hiz. Ali bu örnek şahsiyetlerdendir. Bu damarın önemli simalarındandır. Hiz. Ömer çok farklı bir yere sahiptir. Kur'an'ı ve Peygamberi anlama açısından ortaya koyduğu tavırla, bütün siyasetnamelerin, haraç ve emval kitaplarının baş aktörüdür. Bu damar; akli devreye sokan, akli hayatın içinde çok önemli bir yere oturtan bir damardır. Daha sonra bu şöyle formüle ediliyor; aslında insan aklıyla en azından genel doğruları tespit edebilecek, Allah'ın varlığını ve birliğini görebilecek imkân ve kabiliyete sahip olarak yaratılmıştır. Bu nedenle de sorumludur. Maturidi anlayışın yaklaşımı budur.

Bir peygamber ve kitap olmasa dahi insan akli Allah'ın varlığını ve birliğini bulmaya, genel olarak ahlaki ve doğru olanları tespit etmeye muktedirdir. İşte insan bir peygambere ve kitaba muhatap olmasa da sorumludur.

Ama yine de Allah insanlara bir lütuf olsun diye aklına yardımcı olmak üzere Kitap ve Peygamber göndermiştir. Kitap ve Peygamber İmam Maturidi ve Ebu Hanife'ye göre aklın yardımcısıdır. Bunları, akli devre dışı tutarak anlamak mümkün değildir. Bu, akla birinci dereceden rol veren, onu fonksiyonel hale getiren bir yaklaşımdır. Bunu yaptığınızda iktisadi ve siyasi konularda Kur'an'daki ve Sünnetteki olayları daha rahat yapıyorsunuz. Bir başka formül daha ortaya koyuyorlar.

Diyorlar ki: 1- Allah kanunsuz iş yapmaz. Koyduğu kanunlara da önce kendisi uyar. O'nun kanunlarında keyfi bir değişiklik olmaz. 2- Allah gayesiz iş yapmaz. 3- Allah sebep-siz iş yapmaz. 4-Allah hikmetsiz iş yapmaz. İşte biz aklımızla bu kanunları, bu gayeyi, bu sebepleri ve bu hikmetleri bulmak durumundayız. Hepsini bulamıyor olabiliriz. Bizim aklımız bunları bulmak durumundadır. O zaman biz kuralların, hayatın akışının kanunlarını, sebeplerini, gayesini ve hikmetlerini aklımızla arayarak yeni içtihatlar yapmak durumundayız. Bu damar bunu açıyor. Bir başka şeyi daha açıyor, kurallaştırıyor. Diyorlar ki; eşyada mübaha (mübahlık) esastır.

Yani genel olarak helal vardır. Haramlar son derece sınırlıdır. Bir şey analiz edilecekse şu yönden edilmelidir: Bu konuda iki ekol var. Birincisi Kur'an ve Sünnete uygunluk analizi yapmak; bu Kur'an ve Sünnete uygun mu? Uygunluk kriterlerini bulmak zor. Kolayca uygun değildir diyebilirsiniz. Maturidi anlayışı bu analize girmiyor. İkinci analize giriyor. O da bir şey Kur'an ve Sünnete aykırı değilse meşrudur. Çünkü aykırı olanları en azından onun kriterlerini bize Kur'an ve Sünnet vermiştir. Eğer aykırılık tespit edilemiyorsa demek ki bu meşru, normal bir şeydir. Şimdi bu, bugün hukukun genel ilkesidir. Bir şey açıkça kanunlara aykırı değilse serbesttir. Hem Hz. Ömer çizgisi oradan Abdullah İbn-i Mesud kanalıyla Küfe'ye intikal eden orada Ebu Hanife'ye oradan da Semerkant havzasına intikal eden çizgi bize bu yaklaşımı kazandırıyor. Bu yaklaşımı kazandırınca iktisadi alanı da siyasi alanı da çok daha kolay analiz edebiliyorsunuz. Burada akli birinci dereceden aktif olarak kullanabiliyorsunuz. Akla yönelik eleştirilere,

İmam Maturidi şunu söylüyor;
“Birisi derse ki akıl adamı yoldan çıkarır. Bunu hiç unutmayın. Bu şeytanın kulağınıza fısıldadığı bir vesvesedir. Çünkü sizi, aklınızın ürününü devşirmekten alıkoymak istemektedir.”

Bir yaklaşımını daha ortaya koyalım. Sonra farklı bir konuya geçelim. İmam Maturidi'nin bizim için bugün çok önemli olması gereken kriterleri var. Bilgi teorisi hakkında ortaya koyduğu kriterler son derece önemlidir. İlk defa ortaya koyan kişidir. Ondan önceki kitapların hiç birisinde konuya bilgi teorisi ile girilmemiştir. “Kitab-ut Tevhid”de ilk defa o girmiştir. Bir insanın amel edebileceği bilgi kaynakları üçtür. Birincisi doğru haberler. Vahiy de bir haberdır. Allah'tan Peygambere intikal ettiği günün insanları tarafından doğruluğu kabul edilmiştir. Mütevatir olarak da bize intikal etmiştir. Sünnetinde mütevatir olanlarını doğru haber kategorisine katmıştır. Bunun dışında diğer haberler de vardır. Mesela bir takım kayıtlar, İstanbul 1453'te Fatih tarafından fethedildi vb. Bunlar doğru haber kaynaklarıdır. İkincisi deneysel bilgiler, duyularla elde edilen bilgiler. Ama duyuların sağlam olması gerekir. Üçüncüsü de istidlal yoluyla elde edilen bilgilerdir. Akıl yoluyla, tefekkür yoluyla elde edilen bilgiler. Aklın ürettiği bilgiler. Aklın ürettiği bilgilerin de işe yaraması için salim akıl şartı vardır. Yani kişi sarhoş ya da deli olmayacak vb. Bir de aklını nefsinin arzularına vermemiş olacak.

İKTİSADİ VE SİYASİ DÜŞÜNCEDE AKIL

Aklın ürettiği bilgiyle, duyularla elde edilen bilgi çalışmayacak. Bunun dışında başka kaynaklar yoktur. Mesela rüyalar bilgi kaynağı olamazlar. İlham, keşif, sezgi bunlar bilgi kaynağı olamazlar. Bunlar sübjektiftir. Bunların doğruluğu yanlışlığı tartışılmaz. Ayrıca bunlar ölçülemez de. Yani amel edilebilir niteliği yoktur. Dünya Müslümanlarının çok önemli bir bölümü için alttaki sübjektif bilgiler yukarıdakilerin önüne geçmiştir. Ben keşif sahibiyim diyor. Duvarın arkasını gördüğünü iddia ediyor vb. Bunlar sübjektif kaynaklardır. İlham bir bilgi kaynağı olamaz. Bu tür bilgiler Müslüman dünyayı raydan çıkarıyor. Müslüman dünyayı rasyonel hareketten ve hayatı doğru okumaktan alıkoyuyor. Bu yaklaşımlara baktığımız zaman bizim nasıl bir bocalama içinde olduğumuzu görebiliyoruz.

Bizim bilgi teorisinden tutunda eşyanın aslına varana kadarki mübahlık meselesine, hangi analize? Uygunluk analizi mi yapacağız? Yoksa aykırılık analizi mi? Bizim yeryüzündeki görevimiz nedir? Bu rolümüzü fakir bir toplum olarak ya da otoriter rejimler altında yaşayan toplumlar olarak yerine getirebilir miyiz? İnsanlığa örnek olabilir miyiz? Bizi insanlığa örnek bir noktaya götürür mü?

Götürmeyeceği çok açıktır. Bu anlayışı değiştirmek gerekiyor. Bu anlayışı kendi kendimize nasıl değiştireceğiz? Şimdi kendi kendimize bir şey mi icat edelim. Bid'at mı çıkartalım yani. Bid'at çıkarmaya gerek yok. Bu anlayışın merkezinde Hz. Peygamber sonrası kuşkusuz Kur'an ve Sünnet var. Kur'an'da aklımızı kullanmamakla eleştirildiğimiz onlarca ayet var. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in hayatını, Kur'an ve Sünneti yeniden gözden geçirmemiz gerekiyor ki doğru bir istikamet bulalım.

Şimdi spesifik konulara girelim. Mesela politik anlamda birkaç okuma yapalım. Bakalım doğru mu okumuşuz. Sonra da birkaç tane iktisadi okuma yapalım. Mesela Bey'at. Bey'attan ne anlıyoruz? Bey'at ile itaat kavramı arasında bir ilişki görülüyor. Öyle mi? Hayır değil. Bey'at kavramı alış veriş gibi bir kere bunda karşılıklılık vardır. Bey'at toplumsal bir sözleşmedir. Siz yönetim olarak bir taahhütte bulunursunuz, bizde o taahhüdü yerine getirmeniz için destek sözü veriz. Sözleşme bir boyutudur. Başka bir boyutu oy vermedir (seçim). Mesela Hz. Ebubekir, Hz. Ömer'i tavsiye etmiştir. Tayin etmemiştir. O tavsiyesi neticesinde toplum Hz. Ömer'i seçmiştir. Başka bir boyutu daha vardır o da güven tazelemedir. Burada birisine boyun eğme, körü körüne itaat nerededir. Böyle bir şey yoktur. Emevi ve Abbasi dönemlerinde biz buna dönuştürdük. Buna dönuştürdük de Ebu Hanife, İmam Malik bunu kabul ettiler mi? Halife Mansur, Ebu Hanife'ye "benim meşruiyetim hakkında ne diyorsun" diye sorunca, Ebu Hanife "senin meşruiyetin yok. Çünkü sen halkın rızasına dayalı olarak burada değilsin. Burayı gasp ettin. Şimdi de insanlardan zorla bey'at alıyorsun" diyor. Bundan dolayı Ebu Hanife işkence görüyor. İmam Malik de bundan dolayı sopa yiyor.

Bu kavramı bizim oturup yeniden değerlendirmemiz gerekiyor. Bu nasıl yönetime gelirse gelsin körü körüne itaat değildir. Tarihimiz, Kur'an ve Sünnetin bize önermiş olduğu şeyi göstermiyor. Yönetimin meşruiyeti için halkın onayı gerekir. Halkın onayını almamış bir yönetim meşru bir yönetim olamaz. Anayasal devlet Müslüman toplumların en önemli sorunudur. Birçoğunda hala anayasa bile yoktur. Kral var, adam ne yapacak anayasayı. Hz. Peygamber bile bunu yapmadı. Medine'ye geldi. Çok geniş ve karmaşık bir toplum, çeşitlilik var. Ortak hizmetlerin görülmesi gerekiyor.

Ortak sorumlulukların belirlenmesi lazım ve herkesin altına imza koyacağı bir metin oluşturulması gerekir. Medine sözleşmesi 47 maddelik bir metin kısa bir anayasa. Bir anayasal devlet modelini biz hayata geçiremedik. Biz bunu geliştirip insanlığın önüne anayasal devlet modeli olarak sunamadık. Hz. Peygamber'den sonra toplumsal sözleşmeye dayalı bir anayasal devlet fikri gündeme bile gelmedi. Müslümanlar kolayca Bizans ve Pers İmparatorluklarının geleneklerine teslim oldular. Emevilerle Bizans'a teslim olmuşlardı. Abbasilerle de Pers'e teslim oldular. İnsanlığa örnek olarak sunabileceğimiz siyasal bir model inşa edemedik. Bir örnek daha verelim. Mesela ulu'l emre itaat. Bu siyasi ve toplumsal istikrar için önemli bir şeydir. Ulu'l emre itaat ile "emr'i bi'l maruf nehy'i ani'l münker" ikisi birlikte ele alınması gereken kavramlardır. Çünkü bunun iki yönü var. Bir, idareye dönük tarafı var. İki, topluma dönük tarafı var. Her zaman toplumda muhalefet unsurları da bulunuyor. Emr'i bi'l maruf nehy'i ani'l münker bize anayasal güvence altında bir muhalefetin zarureti de ortaya koyan bir ilkedir. Bunu destekleyen başka ayetler de var.

1 Dinde zorlama yoktur. (Bakara/256).

Neden anayasal ve yasal bir güvence altında bir muhalefet olmalıdır? Bir eleştiriye, disipline, oto kontrole yönetimlerin her zaman ihtiyacı vardır. Bunu yapacaksınız ama ulu'l emre itaat çerçevesinde yani ne demek, hukuka uygunluk çerçevesinde olacak. Muhalefet etmenin bir hukuku olacak, herkes o hukuka bağlı olarak muhalefet edecek. Peki iktidar? İktidar etmenin de bir hukuku olacak siz iyiliği emredecek kötülüğü yasaklayacaksınız ama iyilikler ve kötülükler kanunla belli olacak siz onları emredip yasaklayacaksınız.

Bir yasama faaliyeti yapılacak ve herkes bu yasalara uygun hareket edecek. Hukukun üstünlüğü ve kuvvetler ayrılığı dediğimiz şeyin temellerini biz atıp, geliştirip güçlendiremez miydik? İnsanlığa bugünden çok evvel bunları sunabilirdik. Ama sunamadık. İslam-laiklik ilişkisi sorgulanıyor. Laiklik yeni bir kavramdır. Pozitivizmin aracı olarak bizde başka ülkelerde kullanıldığı için biz bunun üzerinden bir yere varamayız. Ama şunu yapmak istiyorsak "Devlet vatandaşın dinine karışmasın, herhangi bir dinin karşısında yasama, yürütme ve yargı gücünü kullanmasın". Öyleyse "la ikrahe fi'd din" biz bunu çok mükemmel bir şekilde ortaya koyabiliriz. İmam Maturidi'ye göre: bir kimse Müslüman olmaya zorlanamaz. Çünkü iman meselesi kalp ile tasdik meselesidir. Bu zorla olduğu zaman iman olmaz.

İKTİSADİ VE SİYASİ DÜŞÜNCEDE AKIL

İkincisi bir kişi Müslüman olduktan sonra Müslümanlığın vecibelerini mesela ibadetlerini yapmaya veya yapmamaya da zorlanamaz. Çünkü ibadetler de irade ve niyetle yapılır. Batı laiklik diye kendi şartlarında bir şey geliştirmiştir. Bu bizi alakadar etmez. Ama biz kendi şartlarımızda devletin bireyle olan ilişkisini toplumla ilişkisini çok net bir şekilde kurmamız gerekir. Emeviler, fetihler çok yaygınlaştığında yeni topluluklarla karşılaşılıyorlar. Haraç ve cizye gelirleri devlet bütçesinde önemli bir yer tutuyor. Bu gelirlerin toplu Müslüman olmalar vasıtasıyla azaldığı ve bütçe açıkları meydana getirdiği gerekçesiyle Emeviler toplu Müslümanlığı uygun görmüyorlar. “Sizin Müslümanlığınızı ölçeceğiz” diyorlar. Bunun üzerine “Mevâlî isyanları” çıkıyor. Buna mevali Müslümanlarda isyan ediyorlar.

Çünkü Müslüman olsalar bile onları şehirlerden toplayıp damgalıyor, köylerine geri gönderiyorlar ve “haraç ve cizye ödemeye devam edeceksiniz” diyorlar. Bunun üzerine Ebu Hanife “mahalli dillerde ibadet caizdir” diyor. Bir adam Fatiha’nın Farsçasını da Türkçesini de okuyarak namazını kılabilir. Devleti alakadar etmez. Dünyada Müslümanlığın yayılmasının önüne geçebilecek çok önemli devlet müdahalesini bu görüşüyle ortadan kaldırıyor. Bugün eğer İran’ın tamamı, Türkistan coğrafyası, Mâverâünnehir, Hindistan, Endonezya, Malezya buralar Müslüman, bunda Ebu Hanife’nin çok büyük rolü olmuştur. Buna paralel ikinci bir şey daha “amel imandan bir cüz değildir”; kişinin ameli eksik ya da yok diye imanı yok diyemezsiniz. İktisadi alana baktığımız zaman mesela zekât hayır hasenat işi midir? Koyun işi yapıyorsak 40 koyunda 1 koyun değil aslında 100 koyunda 1 koyundur. 40 koyuna kadar zekât yok demektir. Yani 40 koyun nisap miktarıdır. Hangi maldan ne kadar zekât verilecek biz bunlara bakıyoruz.

Allah’ın emri hangi maldan ne kadar zekât vereceğimizle ilgili değil. Hangi alanlarda mutlaka ama mutlaka kaynak oluşturulması ile ilgilidir. Sekiz alanda kaynak oluşturacaksınız. Sekiz alanı kesinlikle ihmal edemezsiniz.

Kur’an’ı Kerim’de Tevbe suresi 60.ayette (Zekât Ayeti) fakirler (geliri giderini karşılamayanlar), miskinler (bir anlayışa göre hiçbir şeyi olmayanlar, bir diğer görüşte ki bu Hz. Ömer’in görüşüdür: Gayri Müslimlerin fakirleri), yolda kalmışlar, zekât memurları, müellefe-i kulub,² borçlular, köleler, Allah yolunda bulunanlar. Bunlar o gün neydi? Bugün ne? Bunlar yönetmeliklerle içleri doldurulması gereken zamana göre genişleyebilen ve daralabilen kavramlar olarak karşımıza çıkıyor. “Allah yolunda” meselesi bugün bambaşka bir meseledir. Savunma harcamalarından tutun da eğitim faaliyetlerine kadar birçok alanı içine alır.

Bu çerçevede baktığınız zaman bunlar modern bir devletin bütçe harcamalarıdır. Mesela zekât memurları dediğiniz, vergiyi toplayanlar personel giderleridir. Köleler şimdi yok. Peki, ne yapacağız şimdi. İnsanların özgürlük mücadelesi bitmedi. Bütçeden bir payı özgürlük mücadelesine ayıracaksınız. Yolda kalmışlar, yolda kalıp paraya ihtiyacı olanlar mı yoksa bütün iç güvenlik meseleleri, bütün ulaşım ağlarının birlikte ele alınması meselesi mi? Bugünkü yaklaşımlara baktığımız zaman iç güvenlik harcamalarından ulaşım ağlarına varana kadar bir takım konaklama harcamalarına varana kadar. Mesela borçlular, işte bu kredi mekanizmasıdır.

² Gönüllerinin İslâm’a ısındırılması arzu edilen kimseler anlamında fıkıh terimi. Sözlükte “yakınlaştırmak, birleştirmek, ısındırmak” anlamındaki elf (ülfet) kökünden türeyen müellefe ile kalbin çoğulu kulûb kelimesinden oluşturulmuş müellefetü’l-kulûb (müellefe-i kulûb) terkibi “gönülleri ısındırılan, yumuşatılan kimseler” demektir.

Kamunun Müslüman bir toplumda kredi mekanizması içerisinde vergi gelirlerinin bir kısmının Müslüman borçluların (genel borçları) borçlarını ödeyebilmeleri için bir mekanizma ortaya koymak gerekir. Şimdi bu hayır hasenat işi olamaz. Ne kadar fakir var. Fakirliğin kriterleri nelerdir; birisinin bunları tespit emesi gerekir. Mesela miskinlere ne kadar pay gerekiyor. Müslüman bir toplumda bütçe tahmini yapacaksınız. Personel giderleri tahmini yapacaksınız. Mesela müellefe-i kulub nedir? Belki de toplumsal barışı sağlamak için yapılan çalışmanın finansmanı diyeceğiz. Bizim ulema diyor ki "Bu kaynakları Hz. Peygamber bizzat belirlemiştir.

Bunlar tevkifidir ve değişmezler." Bunlarla bu ihtiyacı karşılayamayız. Hz. Peygamber bir yasama yetkilisi olarak kendi dönemindeki bu ihtiyaçları gören, kendi ekonomisi içerisinde tarım, hayvancılık ve ticarete dayalı bir ekonomi içerisinde bir oran belirlemesi yaptı. Hangi ürünlerden, hangi alanlardan yüzde kaç vergi alırsak bu konuyu tespit etmiştir. Bunları içinde bulunduğunuz ekonomiye göre belirliyorsunuz. Altında da gümüşte de nisap miktarları bir hayat standardının bir satın alma gücünün karşılığıdır. Bunların olmadığını varsayarak Hz. Peygamber bunları rastgele belirlemedi. Hz. Peygamberi toplumu tanıyan ekonomisini bilen büyük ticari tecrübelerle sahip bir peygamber olarak görüyoruz.

Ayrıca bu ilişki devletler tarafından bilinçli olarak koparıldığından kamu harcamalarının denetimini de yapamıyoruz. Eğer biz bunu vergi olarak algılasak devlete diyeceğiz ki "ben sana bu alanları halletmek üzere vergi veriyorum." Devlet de "sen bana ibadet için vergi verme bana da hesap sorma." Eğer biz bunu yapmak istiyorsak ekonomi de kayıt dışılık olamaz. Kayıt dışılığın olduğu bir toplumda zekât hesap edilemez. Cenab-ı Allah Bakara suresinin 281 ve 282. ayetlerinde kayıt dışılık olmasın diyor. Bütün ticari ilişkilerinizi ve borç-alacaklarınızı büyük küçük demeden kaydedin. Bundan kasıt şahitli kayıttır. Olmazsa ipotek verin.

Bir malınızı rehin olarak verin o şahit yerine geçsin. Bizim ahiret inancımız nedir? Hesap verebilir olmayı ve kayıt dışılığından kaçmayı gerektiren bir şeydir. Her şeyde şeffaf ve hesap verebilir olmaktır. Bunu ekonomiye de yansıtacaksınız. Ekonominizde kayıt dışı olmayacak. Vergi kaçakçılığı yapmayacaksınız. Müslüman toplumda vergi kaçakçılığı olmaz. Zekât, vergi, devlet ilişkisini, kayıt dışılık meselesini yeniden ele almak zorundayız. Müslüman toplumlarda adam gibi bir vergi düzeni yok. Türkiye’de bile oturtulamadı. Müslüman toplumlar dünyanın en kayıt dışına sahip toplumlarıdır. Şeffaflık yok, hesap verebilirlik yok ve buna bağlı olarak da yolsuzluk ve diğer konular paralelinde geliyor. Bizim yaşadığımız bu sorunları Kur’an ve Sünnet çerçevesinde akli ön planda tutarak okumak mecburiyetimiz var.

Şimdi Müslüman toplumlarda zekât devlet ilişkisi kesilmiş durumdadır. Zekâtı vergi olarak görmüyoruz. Hayır-hasenat olarak görüyoruz. Müslüman toplumlarda zekât hiçbir iş görmüyor.

İKTİSADİ VE SİYASİ DÜŞÜNCEDE AKIL

Faiz, haram. Allah ve resulüne harp ilan etmek. Bu kadar büyük bir sorun, Allah ve resulüne harp ilan etmek olduğuna göre bu ufak bir şey değildir.

Bu nasıl bir toplumu çürüten, nasıl bir haksız kazanç yolu, nasıl bir köleleştirme, nasıl bir sömürü yolu ki Allah ve Resulüne harb ilan etmek olarak ifade ediliyor.

Bu, bir kişinin 1 kilo hurmaya karşılık 100 gr fazla alması meselesi değildir. Ya da parayı belirli bir vade ile satmak şeklindeki uygulama; bu büyük haksız kazanç, bu büyük sömürüye yol açabilecek bir mahiyet taşıyor ki bünyesinde, o mahiyetinden dolayı biz bunu Allah ve Resulüne harp ilan etmek olarak görebiliyoruz. Bu konuda Allah'ın kanununu, gayesini, sebebini ve hikmetlerini çok ciddi analiz etmemiz gerekiyor. Bu faiz denilen illet bir Müslüman toplumda olmamalıdır. Ama bu ekonominin içerisinde pat diye kanser gibi ortaya çıkabiliyor. Bu yasaklamalarla ortadan kalkan bir şey değildir. Mesela gıybet de yasak. Faiz kadar lanetlenen şeylerden birisidir. Toplumu öylesine çürüten bir şey ki faiz Allah ve Resulüne harp ilan etmekse gıybet de ölmüş kardeşinin etini yemektir.

Demek ki bir toplumsal ortam, olgunlaşma oluşmadığı müddetçe bunların hayatta karşılığı olmuyor. Hayatta bir karşılığı olması için ona bir altyapı oluşturmak gerekiyor. Öyle bir toplum öyle bir birey yetiştirmek gerek. Bir de faiz dediğimiz şeyi ortadan kaldırmak için bir sistem kurmak lazım. Faizi enflasyonun sebeplerinden sayıyoruz ama bu sebeplerden sadece biridir. En önemli sebebi değildir. Finansman maliyetleri açısından enflasyona etkisi olur. Mesela öz sermaye ile çalışan finansman maliyetinden etkilenmediği için onun üretiminde, fiyatlarında faizin bir rolü olmaz. Finansman maliyetleri de genel olarak fiyatlar içerisinde çok nispi bir şekilde etki edebilir. Enflasyonun başka sebepleri var. Enerji, işçilik, nakliye, hammadde vb. giderleriniz artmış olabilir. Vergiler artmış olabilir. Sizin teknolojiniz düşük kalmıştır. Düşük teknoloji ile yüksek maliyetli üretim yapıyorsunuzdur. Yeni teknolojiler gelişmiştir. Böylece sizin fiyatlarınız diğerlerinden fazladır. Talep çok artmış olabilir, üretim çok kısılmış olabilir. Farklı enflasyon çeşitleri var. Yapısal olabilir.

Türkiye'deki enflasyonun önemli bir bölümü yapısalıdır. Türkiye ekonomisi enflasyon da üretiyor. Faizi yasakladığımız zaman enflasyon ortadan kalkmaz. Finansman ihtiyacı olan insanlar bu ihtiyaçlarını karşılamak için tüketici de olsalar yatırımcı da olsalar kredi bulma yoluna gideceklerdir.

**Tefeci faizi türeyecektir.
Osmanlıda faiz yasaktı ama
Kanunî zamanında %30-40
tefeci faizi diye bir faiz vardı.
Ebusuud Efendi, İmam Züfer'in
para vakıfları fetvasını yeniden
gündeme getirmiştir.**

Para vakıfları kurulunca tefeci faizleri %12'lere düşüyor. Çünkü para vakıfları %12 ile para veriyorlar. Yalnız buna faiz demiyorlar. Bir muameleyi şer'iyye diye bir uygulama geliştirip fiktif bir satış –olmayan bir satış– yapıyorlar. Şimdi bugünkü finans kurumlarının dolambaçlı yollara başvurusu gibi. Bunların hepsi tartışılabilir ama olması gereken şey şu; "geçenlerde bir listeye baktım Japonya eksi, Almanya yüzde 0,5'te. Japonlar Müslüman değiller. Faiz haram değil, günah da değil ama yok. Mevduat yatırıyorsunuz bankaya ve banka sizden paranızı koruduğu için masraf alıyor. Krediye ihtiyacın olduğunda faiz yok.

Masrafların bir kısmı mevduat sahibinden tahsil edilirken bir kısmı da kredi isteyen kişiden tahsil ediliyor. Bunu ülkelerinin ekonomik ve siyasi risklerini sıfırlayarak yaptılar. Kamu borçlanma ihtiyacını ortadan kaldırmış, kamunun finansman dengesini kurmuş piyasa da vatandaşlara istedikleri kadar paraya kolay ulaşabilme imkânlarını sunmuşlar. Böylece faiz ortadan kalkmıştır. Müslüman toplumlar bunu yapmak zorundalar. Eğer biz faizle baş etmek istiyorsak sadece faiz yasaktır haramdır diyerek baş etmemiz mümkün değildir. Vatandaşın kredi ihtiyacını karşılamak zorundayız.

Mesela Hz. Ömer zekât gelirlerinden kredi veriyor. Risk sermayesi fonlarına yatırım yapıyor. Burada kamunun finansman işinde rol aldığını görüyoruz. Bütçe gelirlerinden bir kısmını bugün kamu bankaları dediğimiz bir alan var. Biz baştan konuştuğumuz şu ilkeleri–şeffaflık, Kur'an'a ve sünnete bakış–gözden geçirmediklerimiz için bu vergi, zekât, devlet ilişkisini kurmadığımız için kayıt dışılık meselesini önemseyip bunun Müslümanca bir iş olduğunu, mutlaka bizden istendiğini bir türlü üstlenmek istemediğimiz için hep etraftan dolandığımız için bir türlü bu meseleyi halledemiyoruz. Bizde kayıt dışılık can damarı olarak görülüyor. Yani kayıt dışılığı önemsiyoruz. Allah da önemsiyor ama kızdığı için önemsiyor. Böyle bir çelişkimiz var. Bu çelişkimiz var olduğu müddetçe Müslüman toplumlar ve idareciler ülkenin siyasi ve ekonomik risklerini sıfırlamaya odaklanırsa faiz meselesiyle çok daha kolay mücadele ederler. Faiz meselesinin nasıl sıfırlanabileceğine dair mekanizmalar üzerinde hem yönetim mekanizmaları hem de ekonomik mekanizmalar üzerinde durmamız gerekiyor. Bunların üzerinde durmanın yasal dayanakları var. Yani Kur'an ve sünnette dayanakları var.

Tarihi bir istikameti de var. O tarihi istikamet benim görebildiğim kadarıyla Hanefi-Maturidi çizgidir. O çizgi bize bunu sağlıyor. Bu kanalın (damarın) üzeri örtülmüş, tarihin tortuları her tarafına dolmuş, biraz açılması gerekiyor. Kuşkusuz en önemli şeylerden biri şudur; bizim fikrimiz, aklımızı içtihatlar için kullandık ama söylediklerimizin mutlak doğru olduğunu asla iddia edemeyiz. Bizim zamanımızda ve bizden sonraki zamanlarda bile bizden daha doğru şeyler söyleyenler muhakkak olacaktır. Onlar olursa onlara tabi olmasını da biliriz.

İSLAM TASAVVURUNDA İNSAN

Prof. Dr. Sinan CANAN

Her şey insan davranışlarından neşet ediyor. İnsanın özellikleri şu toplumun inşa edilmesinde gereken kuralları bir şekilde oluşturuyor. Biz kendi yaptığımız arızalı bir ortamda yaşıyoruz. Ama bu düzen insan yapısı bir düzen. İnsanın verdiği kararlarla medeniyetlerin biriken kültürüyle oluşmuş bir şeydir. Buradaki açık uyumsuzluğun sebebini anlayabilmek için en kestirme bakılacak şey insan nedir ve davranışı neden böyledir konusudur.

İslam tasavvuru dediğimiz zaman "hangi İslam tasavvuru" sorusu akla geliyor. Aşikâr ki bir tane İslam yok. Biraz detaya inerek aslında insanlar adedince İslam var. Çünkü biz bugün insanların parmak izleri gibi beyinlerinin de zihinlerinin de donanımlarının farklı olduğunu biliyoruz. Ortada bir tane metin olsa bile ondan her okuyanın farklı bir şey anladığı, hayatına farklı bir şekilde tatbik ettiği, zamanlar içerisinde farklı ihtiyaçlara farklı çözümler üretmek için bambaşka gözlüklerle baktığı bir hengâmdayız. Bir Müslüman olarak kendimce bir tasavvurum var ama bu tasavvur kendi tahsilim, kendi merak alanlarım bu dünyadan topladığım bilgiler ışığında bu kitaba baktığımda biraz bende ortaya çıkıyor. Her şeyi baştan sormaya başladığımızda tekrar dönüp Kur'an'a baktığımızda daha önce görmediğimiz bir şeyler gördük. Bu hepimizin yaşadığı bir şeydir. Mesela ben biyolog olduktan sonra baktım. Başka bir şey gördüm. Sinir Bilimi uzmanı olduktan sonra baktım başka bir şey gördüm. Metin aynı metin, ayetler aynı ayetler ama farklı bir şey söylüyor. Dolayısıyla belki de İslam tasavvuru yani İslam toplumlarının içerdiği bir şekilde geliştirdiği farklı farklı tasavvurların ortak noktaları ayrı bir konudur.

Oradan bir şeyler özümleyip de aslında İslam bir gelenek bir kültür bir din olarak insanlığa ne vaaz ediyor. Bunu belki ilahiyatçıların oturup konuşması gerekir. Bana böyle bir şey tevdi edildiğinde,

" İslam tasavvurunda insan" nasıl bir şeydir? Ben bir biyolog, bir sinir bilimci olarak bu dünyadan devşirdiğim bilgilerle Kur'an'ın bana verdiği bir numaralı öğüt olan "merak ediyorsan git öğren, araştır "

Emri uyarınca öğrendiklerimi oraya uygulayıp oradan aldığım emri dışarıya uygulayarak böyle sarkaç gibi bir yaşam içerisinde biriktirdiklerimi size biraz aktarabileceğim. Çok özetle bilim gözlüğü ile bakmak zorundayım. İçinde bulunduğum devrin ki her zamanın bir ruhu olduğu gibi bizim içinde bulunduğumuz devrin en önemli teçhizatı bilimsel bilgidir. Bilim birçok soruya cevap vermez, nasıl araştırır. Bir işin bilimsel yöntemlerle nasıl yapılacağını anlatır. Ortada test edilebilir ve paylaşılabilir bir bilgi var. Bunu bilimsel bilgi ile elde edebiliyoruz. Elli yıl içinde dediklerimizin yarısı değişebiliyor. Bu da tabi bilim mesleğinin dışındaki insanlarda güvensizlik yaratabiliyor. Bende buraya şöyle bir filtre koydum "Bilimsel bilginin kadim bilgeliğimizle uyumlu olan kısımları ile amel ediyoruz". Bilimden nasibimiz ne kadarsa insanlık medeniyetinin bu zamana kadar getirdiği kadim bilgeliğinden nasibimiz ne kadarsa ortak bir payda bulmaya gayret ediyoruz.

Bilim dediğimiz şey Batı’da bir ayrışmadan Kilise ile laiklerin ayrımı- çıktığı için bizde böyle bir ayrım yok. Bizim bir ara bilgi ile bağlantımız kopmuş. Sürekli nakil işine girmişiz ve bilgiyi çok fazla önemsememiştir. Bugüne geldiğimizde İslam olmak bilmeyi gerektirmiyor noktasına gelmişiz. İslam olmanın ilk şartı bilmek değildir. Mesela “Oku!” emri bağlamından çıkarılıp çok acayip bir şekilde değerlendirilmiş ve yazılı metni defalarca okumanın sevap bonus puanlarını artıran bir sisteme dönüştürülmüş. Hâlbuki Hira mağarasında Cebrail tarafından indirilen ilk emrin “Oku” olması mağarada bir yazıcı çıktısı gösterilmediğine göre bir başka anlama geliyor olmalıdır. O da insanlara anlat. Neticede Kur’an’ı Kerim’de yaratılışa onlarca atıf görünce üzerine bir vazife edindim. Biz biyolog olduğumuza göre biz buna bu açıdan bakalım. Kur’an’ın insana gönderilmiş bir yaşam kılavuzu olması, doğrudan netice olan insanın kendini anlamasıyla ilgili bir rehber olmasını getiriyor.

Biz biyolojik olan canlılardan bir canlıyız. Dünyada on milyon civarında olduğu tahmin edilen canlı türlerinden Homo Sapiens denen bir tanesiyiz. 150-200 bin senedir bizim grubumuzda başka canlı türü kalmamış durumdadır. Bunu neden söyledim çünkü bizim gibi birkaç örnek daha olsaydı karşılaştırıp bir şeyler yapmak çok kolay olacaktı. Tek olunca bakıyorsunuz iç organlarınız ve bedenimizin temel yapısı diğer canlılarla aynı. Bu kadar benzerliğin içerisinde bir farkımız olduğu aşikâr. Mesela şu yaptığımız işi hiçbir canlı yapmaz. Hayatta kalmak dışında başka hiçbir işle uğraşmaz. Neden böyle diye bakma ihtiyacı ta baştan beri var.

İnsanların ilk baktığında gördüğü şey ki bugün ona pek bakamıyoruz ama vücudumuz çok eksik. Çırılçıplaktır bir kere. Normal doğal ortamda hayatta kalabilecek bir donanımımız yoktur. Dünyada herhangi bir ekosistem parçasıyla beraber yaşamak için dizayn edilmiş değiliz. Böyle olunca sanki özel yapılmış gibiyiz.

Fakat o kadar özel yapıldıysak neden kanımız, dişimiz, kemiğimiz, etimiz bu kadar aynı? Demek ki o kadar da ayrı değiliz.

Canlıların hikâyesini anlatan evrimsel biyolojiye baktığınızda bu vücut çıplaklığının bizi insan yapan çok önemli bir şey olduğunu görüyorsunuz. Vücut bu kadar çıplak olduğu için kafayı çalıştırmak zorunda kalmışız. Eğer bedenimizi koruyacak şeylere sahip olsaydık biz bu mevzulara hiç girmeyecektik. Bedenden eksiltildikçe kafayı zorlayıp zihinsel olarak çevresini değiştirmek zorunda kalan bir organizmayız. İnsanın farkını kafayla işaret ettiğimiz zihinsel melekelerde aramak gerekir. Bu zihinsel melekeler bize çok uzun süre geleceği hesaplama, geçmişten ders alarak bunları geleceğe ders olarak aktarabilmek gibi ekstra yetenekler de veriyor. Bir kere zaman algımız çok geniş. Bundan dolayı öleceğini bilen tek canlıyız. İnsanın sınırlarını aşma güdüsü var. Yani insanoğlu kendini içinde bulduğu sistemi zorlamadan dışına adım atmadan mutlu olmuyor. Bizler risk alan sınırları aşan bir yapıya sahibiz. İki yüz bin senede bir organizmanın ayarları hiç değişmez. Bazen bir organizmanın dönüşüm geçirebilmesi için milyonlarca sene gerekir.

İSLAM TASAVVURUNDA İNSAN

Biz iki yüz bin senede ortamı nasıl değiştirdik bir bakalım? Bırakın iki yüz bin seneyi beş yüz sene öncesiyle bugünü kıyaslayalım. Biyolojik ayar hiç değişmiyor. Ama çevre acayip değişiyor. İnsanoğlu bu anlamda da yaşayabilmek için dünyasını anormal miktarda değiştirmek zorunda olan tek canlıdır. Yani bu dünyada bozgunculuk çıkaran bir türüz. Bana soruyorlar “sen neden bu kadar din işlerine taktın” diye. Ben takmadım. Aksine ateist olmak için çok uğraştım. 1400 sene önce yazılmış olan metinde uğraştığım alanla bir tane bile çelişkisini bulamayınca burada bir sıkıntı var. Yani bunu çölde ticaret yapan deve kervanlarıyla gidip gelen bir adam yazdıysa eğer en azından bu dine saygıdan bu dinde kalınır. Çünkü o kadar zor bir şeydir ki siz çölde otururken yaradılış ile ilgili bir sürü atıf yapacaksınız ve bunlar hakikaten doğru gözle bakan birisi için bir çelişki oluşturmaz. Bence bu büyük bir meydan okumanın açık ispatıdır. Çünkü Kur’an’ın meydan okuması çok büyüktür. “Ben Allah’ın kelamıyım” diyor ve bütün insanlara bunu sinama yolu açmış. Ben kendimce sinadığımda olmadı. Bu kitabın boş olmadığını görüyorsunuz.

Bugünkü kurduğumuz medeniyet ki bunun içinde kurduğumuz iktisat sistemleri dâhil aslında insanın bu temel güdöleri ve fabrika ayarları ile ilgili temel bir sıkıntıyı içeriyor. Biz bu medeniyeti kurarken bazı kararlar vermişiz. Mesela tabiatla olmayan şeyleri yapmanın bizim için iyi olduğuna kanaat getirmişiz. Bir tek bitkiyi alıp dönümlerce araziye ekerek o bitkinin tohumlarından elde ettiğimiz gıdayla şehirlerde yaşayan insanları beslemenin kârlı bir şey olduğuna karar vermişiz. Ama kimse şunu dememiş “tabiatla böyle bir şey yok”.

“Tabiatın bir parçasıyız bunu yaparsak bir sıkıntı yaşamayalım?” sorusu dahi aklımıza gelmemiş. Kâr, sınırı aşma, haddi aşma, biriktirme, hırs hemen öne geçivermiş. Bugün hala aynı sistem devam ediyor. Her geçen gün yeni teknolojiler, icatlar vb. şeyler üretiyoruz. Ama kimse sormuyor ki “Bu insanla uyumlu mu?” yani bizim aldığımız bu kararlar insanın tabiatına uygun mu? Sorun bizim atalarımız medeniyeti kurarken verdikleri kararlar hala büyük ölçüde geçerli. Kârı maksimize etmek vb. arka planda bir kafa çalışıyor. İnsan organizmasının ihtiyacı aynen duruyor. Ayarlarında herhangi bir değişim yok. Biz etrafı değiştirdikçe bizim biyolojimiz ona adapte olamadığı için bunalımımız artıyor. 2050 yılında dünyada şehirlerde yaşayan insanların yarısının klinik depresyonda olacağı söyleniyor. Niye depresyondayız? Bu sistem bizi bir şekilde sıkıntıya sokuyor. Çünkü bize uygun değil.

İnsanoğlu sınırlarını aşabilen tek varlıktır. Kendisine biçilen biyolojik sınırların dışına çıkma dürtüsü olan tek canlıdır. Bundan dolayı rehberliğe ihtiyaç duyan tek canlıdır.

İnsanoğlunun neden bir inanca ihtiyacı var? Mesela geyik sürüsüne bakın. Kalabalıklaştıkça giderler kendilerine en uygun yeri bulurlar. Kendi türlerinin faydasına davranırlar. Yani akıllanırlar. Bunun aksine insanlar kalabalıklaştıkça aptallaşırlar. Bir türlü sade kuralların etrafında organize olamamak, nev zuhur fikirleri bayraklaştırma, ‘-izm’ler oluşturup onların peşinden gitmek işte hep bunların tezahürüdür.

Dolayısıyla bizim bir rehber sisteme ihtiyacımız var. Bütün ideolojiler, felsefi akımlar, dinler aslında bu ihtiyacı karşılamaya çalışıyor. Davranışsal olarak baktığımızda insanın tabiatında birçok insana sorduğunuzda bizim farkımız ne? diye sorduğunuzda hemen "düşünmek" diyor. Homo sapiens de düşünebilen hayvan anlamına gelen bir terimdir. Buna fizyologlar, psikologlar hiç katılmıyorlar. Çünkü düşünmek kesinlikle bizim ayırt edici özelliğimiz değil. Düşünme yetisi son derece iptidai olan hayvanlarda da vardır. Birçok mahfilde, psikolojide, fizyolojide, tıp bilimlerinde insanın farkı sorulur. Birisi bir liste yapmış. 15 maddelik bir liste çıktı. Bir numaraya hep sanatı koyuyorlar. İnsan yeryüzünde arzı endam ettiğinde ilk bıraktığı şey teknolojiden önce mağara resimleridir. İkincisi mizah yeteneğidir. Komplike mizahtan anlayabilme. Mizah anlayışı bir tek bizde var. Estetik algı bildiğimiz kadarıyla şu ana kadar başka bir canlıda tespit edemediğimiz bir şey. Bir şeyi güzel bulmak. Hayvan için yenir mi yenmez mi? Lezzetli mi? Böyle yaşamsal bir bağlantı var. Milyonlarca insanın estetik derdi kalmamış durumdadır. Öz farkındalığa gelince kendimizin farkında olduğumuz gibi başka hiçbir canlı kendi öz farkındalıklarını değiştirebilme kapasitesine sahip değildir.

Ölüm farkındalığına sahibiz. Öleceğini bilen tek canlı türüyüz. Bu kadar geniş bir zaman algısı başka bir canlıda yok. Bu da insanın en büyük korkusu olan ölüm korkusunu tetikliyor. Ölüm korkusuna çare olabilecek her şey ki sanat en önemlisidir. Sanat neden ölüm korkusuna çare? Çünkü sanat yaparken kendinizi kaybediyorsunuz. Anda kaldığımız için ölüm korkusunu unutuyoruz.

İkincisi sanat yarına kalan bir şeydir. Kelimeler arasındaki bağlantıları anlayarak aforizmalardan ders çıkarabilecek kadar iletişim yeteneği olan başka bir canlı yoktur.

Hayatın anlamını soran tek canlıyız. Çevresini değiştirme güdüsü var. Kendi yaptığımız değişiklikler olmadan hayatta kalamıyoruz. Kendi ortamından farklı bir davranış biçimi benimseyerek bunu sürdüren bir canlıyız. Diğer bütün canlılar doğal bir denge içerisinde duruyorlar.

İnsanı bu dünyadan çıkardığınız zaman dünya yüz yıl içerisinde cennete dönüşüyor. Çünkü her şey dinamik bir denge halindedir. Bin sene içerisinde ise bizim izimiz kalmıyor. Ahlak kuralları bu haliyle bize özgü. Mesela enest ilişki birçok hayvanda biyolojik olarak engellenmiştir. Bizde de aynı şekildedir. Bu tür biyolojik bariyerler dışında kimini bulduğumuz kimini de uydurduğumuz ahlak kurallarıyla beraber yaşayabilme iradesini başka bir canlı gösteremiyor. Yaşam tarzını bir anda değiştirebilme yine bize ait bir özelliktir. İlginçtir bilgelik insana has gözüküyor. Bilgelik dediğimiz dehadan farklı, yaşamdan biriktirdiğimiz bir bilgiyle kuş bakışı bir anlayış geliştirebilmektir. Her insan toplumunda görülen inanma ve tapınma ihtiyacı ve aşk bizi diğer canlılardan ayıran şeylerdir. İnsanlardaki gibi bir aşk duygusu hayvanlarda tespit edilmemiştir. Bu konular birçok bilim dalının söylediği şeylerdir. Bunların hepsini toparlarsak farklı bir canlıyız.

Biyolojik âlemin kurallarıyla biz de bağlıyız. Bu biyolojik âlemin kuralları bizi bazı şeyleri yapmaya zorluyor. Bu kuralları koyan bildiği için birçok konuda bizi uyarıyor. İslam'ın dünya hakkında ne dediğini anlayabilmek için önce dünyayı öğrenmek gerektiğini düşünüyorum. Çünkü dört duvardan oluşan bir odada simülasyon yaptığımızda gençlik yaşına kadar oturmuş bir insanın eline Kur'an-ı Kerim'i verin ve her gün okusun. Ama dört duvarın dışında ki dünyayı görmeyen bir kişinin oradan metin çıkarması mümkün değil. Siz tarlada bir anlaşmazlık olduğunda kitaba dönerek oradan bir şeyler çıkarabilirsiniz. Dışarıyı bilmeden Kur'an'ı anlamak mümkün gözüküyor.

Ankebut suresinin 20.ayetinde “ Yeryüzünü gezip dolaşın ve yaratmaya nasıl başladığımıza bakın. Aynen ahiret hayatını da öyle inşa edeceğiz” diyor. Burada herkese çok açık bir emir var.

Nuh suresinde de “Birinci yaradılışınızı biliyorsunuz ya” diye açık bir şey var. Bu kitap, Ankebut suresi 20.ayet başta olmak üzere birçok ayet dışarı bak demiştir. Bana sorarsanız bir kere insanın mahiyeti konusunda çok ciddi meydan okumalar içeren bir kitaptır Kur'an-ı Kerim. Doktoram sırasında “biz neden hayvan deneyleri yapıyoruz?” sorusuyla başlayan bir silsile sonucu bu, evime çekilip tüm kitaplarımı yeniden okumama sebep oldu.

Bu okumalar sonucunda Kur'an'a dönüp baktığımda Müslümanların aslında neyi kaybettiklerini fark ettim. Darwin'den 850 yıl önce İbn-i Miskeveyh¹ “Kitab'ul Hayavan” adlı eserinde Darwin'e parmak ısırtacak bir evrim teorisi ortaya koymuştur. Diyor ki “Bütün canlılar aynıdır. Bir çekirdekten yaratılmıştır”. Ben biyoloji zaviyesinden bakınca dünya ile alakamızı kestiğimizi gördüm. Kapalı kapılar arkasında nakilleri şerh ederek İslam'ın anlamını çözmeye çalışmışız. Hâlbuki Kur'an-ı Kerim bize yaratılmış her şeyin bir ayet olduğunu söylüyor. Biz yaratılmış ayetlere bakmaksızın sadece basılı ayetlere bakarak bugün en basit sorunlarımıza bile çözümler üretmiyoruz. Kaldı ki dünyanın küresel dertlerine çözüm olacak parlak fikirler üretelim. Dolayısıyla burada yapılan çaba, benim bunlarla uğraşmam zamanın ruhunun artık bunu gerektirdiğini düşündürüyor. Bu kadar birikmiş olan bilgiyi artık alalım biz ve bunun iyisini kötüsünü ayıklayalım. Buradan çıkarttığımız dünya görgüsüyle bu metne tekrar bakalım. Çünkü bu metin kıyamete kadar geçerli olacağı iddiasında olan bir metindir. Bu metinden yeni bir şey öğrenebilir miyiz ona bakalım.

¹ İbn Miskeveyh (Farsça : دهی کسیمی) (Arapça : دهی کسیمی) (Ahmed bin Muhammed Miskeveyh) (940-1030) Fars asıllı ünlü Şii filozof. İran'ın Rey kentinde 940'ta (hicri 320) doğdu. Tarihçi yönü de olan Miskeveyh Bağdat, İsfahan ve Rey şehirlerindeki Büveyhî Hanedanı'na hizmette bulundu. Aralarında Sicistani'nin de olduğu bir entelektüel grubunun üyesiydi. İslam dünyasında Neoplatonik geleneğin ortaya çıkışında Miskeveyh'in telifçi rolünün etkisi bulunmaktadır. İbn Miskeveyh tarihten psikolojiye, kimyadan metafiziğe kadar pek çok farklı alanda çalışmalarda bulundu ve eserler kaleme aldı. Yunan filozoflarının tevhid ile ilgilendiklerini öne sürmekle Miskeveyh din ile felsefeyi uzlaştırma hususu probleminden uzak durmuştur.

İKTİSADIN METODOLOJİSİ DEĞİŞİRKEN İSLAM İKTİSADININ YÖNTEM ARAYIŞI

Prof. Dr. Ahmet Faruk AYSAN

İslam iktisat felsefesinde üç kavram var. Üç kavramda aslında sabit kavramlar değildir. İslam iktisadını tanımlayacağız ama iktisat sabit kalmıyor ki İslam iktisadı sabit kalsın. İslam sabit kalıyor diyelim ama iktisat yine değişiyor.

70’li yıllarda anladığımız iktisatla 2000’lerde anladığımız iktisat aynı değil. Demek ki iktisat dediğimiz şey sabit kalmıyor. İktisadın sabit kalmamasının en önemli kavramlarından bir tanesi rasyonalitedir.

Rasyonalite de sabit kalmıyor. Mesela Adam Smith ‘insanlar rasyonel miydi değil miydi’den başlamıyor. Piyasa üzerinden başlıyor ve ana fikri de pratik bir çözüm bulmaya çalışmak. Pratik bir çözüm bulmaya çalışırken, toplumda bir düzen kurulduğu esnada biz bu düzeni güç üzerinden mi ahlaksızlık üzerinden mi yapacağız? Yoksa piyasa bunu kendi başına yapabilir mi sorusudur. Adam Smith “The Theory of Moral Sentiments”¹ adlı kitabında bahsettiği ahlaki duygular teorisindeki yaklaşımı ile “Ulusların Zenginliği”nde çokta bir fark yok. Bu onun, “piyasa bu ahlakı sağlar, piyasanın kendi ahlakı vardır, toplumda bir düzen olabilir” düşüncesidir. Ama orada rasyonalite sorusu yoktur. Çünkü ana soru insanın rasyonel olup olmaması değil, ana soru toplumsal düzen kaygısıdır. O, zamanla daha sonraki dönemde gelişen “insan rasyoneldir” özellikle bu fayda teorisine geçtiğimiz dönemde bir anda soru bireysel bir soru haline gelmeye başlıyor.

. Böylece iş insan zaten rasyoneldir noktasına geliyor. Bu bir süreçtir. İktisadın ilk doğduğu dönemde bile iktisadın tanımı değişiyor.

İslam İktisadı dediğimizde iktisat sabit değil o yüzden bu tür tanımlar yapmak kolay mıdır? İslam İktisadına dair bir tanım yaparsak bu ne kadar sabit kalacak ki bütün bu İslam iktisadına dair yapılan çalışmalara bakın. Ortada üç dört tanım var. Zaman içerisinde bu tanımlar bile değişiyor. Bu tanımlar özellikle iktisadın tanımının değişmesiyle değişen tanımlar. İktisadın tanımı ne için, kimin için üretelim, nasıl üretelim sorusundan insan nasıl karar verire dönüyor. İktisat bunu inceleyen alandır. Artı, insanların her türlü kararını inceleyen alana iktisat demeye başladık. Mesela eskiden insanların evlilik kararları iktisadın bir konusu olarak düşünülmemiş. Biz daha çok firmalarla, ekonomik kararlarla ilgileniriz denmiştir. Bu şu demek ekonomik kararlar bir de ekonomik olmayan kararlar var. 70’lerde başlayan çalışmalarla artık her türlü konu iktisadın konusu haline gelebilir. Şu an ekonominin en fazla çalışılan konularından bir tanesi eşleşme (matching) teorisidir. Buna her türlü eşleşme giriyor. Hatta piyasada yaptığımız her ilişki bir eşleşmedir. Her mikro işlem bir eşleşmedir. Bütün bu teoriyi eşleşme teorisi üzerinden anlatmaya çalışan insanlar var. Bir taraftan iktisadın tanımı değişirken sorduğu sorular da değişiyor. Böylece bence daha genel bir hal alıyor. O yüzden nasıl tanımladığımız da önemlidir. İnsanlar nasıl karar verir diye tanımladığımız zaman eskisine göre firmalar ve insanlar nasıl üretir, ürettiğini nasıl dağıtır sorusundan daha ekonomik gibi gözüken bir alandan hayatın 24 saatini kapsayan bir alana geçmiş oluyoruz. Bu yüzden ilk vurgulamak istediğim şey iktisadın tanımı sabit kalmıyor, değişiyor.

¹ Ahlaki Duygular Kuramı.

“İKTİSADIN METODOLOJİSİ DEĞİŞİRKEN İSLAM İKTİSADININ YÖNTEM ARAYIŞI”

Sabit kalmazken de daha kapsayıcı bir tanım haline geliyor.

İktisat diğer alanlara metodoloji ihraç ediyor. Bugün birçok sosyoloji ve politika çalışması ekonomi olmadan olmuyor. Çünkü ekonomi, analiz yapmayı daha iyi öğretiyor.

Diğer taraftan ekonomi yöntem de ithal ediyor. Mesela psikoloji onlardan biridir. Biz İslam iktisadını bir şekilde tanımlayabiliriz. Ama başkaları buna katılmıyorsa zaten biz aynı dili konuşmuyoruz demektir. İnsanların İslam iktisadı diye anladığı şey, İslam iktisadı derken bu dili anlama çabası da var bu tanımın içerisinde. Biz burada bir dilden bahsediyoruz ve bu dil sürekli değişiyor.

Tek bir İslam var ancak biz bu İslam'ı hep birlikte aynı anlayamayabiliriz. Bu, İslam iktisadından farklı yorumlar çıkabilmesine imkân sağlayacaktır. Felsefe tarafına gelecek olursak orada da benzer bir durum var. Felsefe de aynı felsefe değil. Bir hakikat arayışından kaldı ki şu an uygulamalı felsefe yapılıyor. Uygulamalı felsefe yapılırken de bir hakikat arayışından çok bir inşa söz konusudur. Özellikle 60'lardan sonra bir dil üretme söz konusudur. Bizim sadece felsefe yapabilmemiz için bir de dil inşa etmemiz lazım düşüncesi daha da ön plana çıkmaya başlıyor. Bu dili inşa etmeye çalışırken bir topluluk (community) gerekiyor. Çünkü o dili konuşacak insanlar olmalıdır. Bunu da inşa edemiyorsak acaba gerçeklik yok mu? Hakikate felsefe üzerinden ulaşamaz mıyız? tarzı fikirler ortaya çıkıyor.

Felsefe aslında yükselen bir alan değildir. Bu önemli derecede siyasi bir şeydir.

Modernitenin gerçekten eleştirilecek çok tarafı var. Ama modernite sonrası geldiğimiz yerde elimizde ne kaldı. Şu an insanlarla konuşabilecek ortak bir zemin var mı? Böyle bir zeminde post truth dönemi (hakikat ötesi) ortaya çıkıyor. Hakikat yok ise ve inşa edilebilen bir şey ise o zaman benim hakikati aramamam lazım, hakikati inşa etmem lazımdır. O yüzden felsefe değil de politika yapmalıyım. Hakikati inşa etmenin yollarından birisi de para kazanıp o hakikati inşa etmektir. Mesela Soros² belki de böyle düşülmüştür. Biz moderniteyi eleştirirken yerine çok güçlü bir şey koyamadığımız sürece bununla yüzleşmek durumunda kalıyoruz. Bunun İslam iktisadına da yansımaları var. Bunun en önemli yansımalarından biri davranışsal iktisattır.

İslam iktisadının gelişmesine baktığımız zaman şu an İslam iktisat felsefesi diye yaptığımız şey aslında metodoloji tartışmasıdır. Bir metodoloji de şöyle ya da böyle oluşuyor. İslam iktisadı adına insanlar ne yaptılarsa bu metodolojidir. İlla metodolojiyi tanımlamak zorunda değiller. Böyle baktığımızda bu literatür o dönemin politikasından çok etkileniyor. Bu literatürü 1970'lerden başlatırsak bu dönemde yazı yazarlar kapitalizm var, sosyalizm var; İslam ne sosyalizm ne de kapitalizmdir diyorlar. 90'lara gelindiğinde İslam 'pazar ekonomisidir' diyor. Peygamber efendimiz Medine'ye geldiğinde bir pazar kurmuştur diyebiliyoruz. Hakikat arayışının problemli tarafı da aslında budur. Her iki tarafa da yorulabilecek şeyler var. Gerçekliği inşa ederken o dönemden etkilenip bir dönem biraz daha sosyalizme, özellikle 80 sonrası da daha liberal tarafa kayabiliyoruz. Aslında bunları mümkün olduğu kadar izale edebilmek gerekir.

² George Soros, Macar ve Yahudi asıllı Amerikalı finans spekülâtörü ve liberal girişimci.

70'lerde yapılan çalışmalarda biz farklıyız düşüncesini ortaya çıkartabilmek için biz arada bir yerdeyiz dendi. Liberal kanat piyasa zaten bütün bu soruları cevaplar düşüncesindedir. Metodolojinin gelişmesinde o dönemin siyasi şartları önemlidir. Buna ilaveten ekonominin metodolojisi de önemlidir. Mesela aksiyomatik olarak yapılan açıklamalar ilk baştan İslam iktisadı çıkıyor bir taraftan de ana akım iktisat üzerinden bir şeyler söylemeleri gerekiyor. İslam iktisadı 70'lerde ortaya çıkıyor. Ama 80'lere geldiğimizi düşünelim. Bu dönem liberal düşüncelerin daha öne çıktığı bir dönemdir. Sosyal seçim teorisi önemli olduğu dönemde İslam iktisadı ortaya çıkıyor. O yüzden ilk dönemde yapılan tartışmaların çoğu sosyal seçim teorisine atfediliyor.

Bu dönemde çalışanların çoğu çok güçlü bir şekilde sosyal seçim teorisi üzerine çalıştılar. Bu literatürü çalışıyorlar. Fakat 90'lara geldiğimizde bu literatür başarısız oluyor. Çünkü her şeyi dizayn edebilmek mümkün değil. Bunu yapamayınca bu literatür çöküyor. İslam iktisadı üzerine çalışanların çoğu bunların aksiyomlarını kullanıyorlar. Fakat bu aksiyomların hepsini gerçekleştirebileceğimiz gerçek hayat problemlerine ulaşmamız çok zor. Böylece bu işin teknik olarak çözülmediğini 90'larda görmeye başlıyorlar. İslam iktisadı o dönemde gelişirken sosyal seçim teorilerinin metotlarını alalım ve İslam iktisadında kullanalım diyorlar. Şu ana gelirsek bunun tam tersini görüyoruz. Her şeyi kapsayıcı aksiyomlar belirleme yerine daha mikro problemler seçiliyor. İnsanları onlara yönlendirelim. Bunu yapan da davranışsal iktisattır. Davranışsal iktisat çok totaliterdir. Nasıl ki sosyal seçimle insanı bağımsızlaştırmak adına onu korumaya yönelmişlerdir.

Burada da kişiyi kendinden koruma gibi bir düşünce var. Şu an İslam iktisadı çalışacaksanız bunu ister istemez davranışsal iktisat üzerinden yapın. Çünkü şu an kullanılan dil budur. Değiştirecekseniz bile davranışsal iktisat çalışmanız gerekiyor. Davranışsal iktisadın yükselmesinin bir önemli tarafı da şudur; Önemli olan hakikati bulmak değil insanları yönlendirebilmektir. Davranışsal iktisadın çalıştığı konuların hepsi bir hakikat arayışının parçası değildir. Tam tersi "nasıl dizaynlar yapalım ki insanları şöyle yönlendireyimdir". İslam iktisat felsefesinde bütün bu kavramlar değişiyor. Bunun metodolojisini çalışacaksak ana akım iktisat nereye gidiyor bunu takip etmek gerekiyor. Adam Smith Newton fiziğini biliyordu. Newton fiziğini değil de farklı bir fiziği bilseydi farklı bir iktisat üretebilirdi diye düşünüyorum. İktisatçılar da çıkarken başka alanlardan yararlanıyorlar. Şu an mesela iktisatçılar fizikten etkilenmek yerine biyolojiden etkileniyorlar. Evrim iktisadı denen bir şey var. Şu an insanların dayandırmaya çalıştığı şey genetik, biyoloji gibi alanlardır. Ana akım iktisat üzerinden bunun yapılmasında bir sakınca yok. Ancak sadece ona bağlı kalmak yani sadece 70'lerin düşüncesine bağlı kalmak ki sanki hiç değişmeyecekmiş gibi.

Sosyal seçim teorisi iktisadın geldiği en önemli noktadır. Şu an davranışsal iktisat öyle bir noktada ki bundan daha güzel fikirler çıkmaz diyemeyiz. Daha önce söylediğimiz gibi hakikat inşa edilen bir şeydir. Bu dili kullanarak hakikate ulaşmamız bir inşadır.

“İKTİSADIN METODOLOJİSİ DEĞİŞİRKEN İSLAM İKTİSADININ YÖNTEM ARAYIŞI”

Prof. Dr. Ahmet Faruk AYSAN

Bunu bir yerlere dayanarak yapmak zorundayız. Bu Kur'an-ı Kerim olur veya diğer ana akım iktisat da, fizik ya da kimya da olur. Evrimci iktisat çalışan insanlar var. Biz bu literatüre dair tartışmıyoruz. O alan ne yapıyor bilmiyoruz. Biz İslam iktisadına dair bir şeyler yapıyorsak biz biliyoruz ki önümüzdeki 10 yılda 20 yılda 50 yılda hâkim paradigma İslam iktisadı olmayacak ama bizim başka çaremiz yok bir yola girmek zorundayız. Müslüman olarak biz bundan sorumluyuz.

İlk başta heterodoks görüş olarak çıkan şeyler ana akımı öyle bir genişletiyor ki eleştirilmesi daha da zor bir noktaya geliyoruz. Bunun en güzel örneklerinden birisi heterodoks iktisatçılardır. Heterodoks iktisatçılar ana akım iktisadı öyle bir eleştiriyorlar ki güç kaybediyorlar. Çünkü heterodoks iktisat eleştirdikçe ana akım iktisat güçleniyor. Bize gelecek olursak İslam iktisadına dair yeteri kadar çalışma yapılmıyor. Mesela borç üzerine birçok kitap yazılmıştır.

Çoğulculuk Allah'ın bize vermiş olduğu bir lütuftur. Bunu değerlendirmek gerekir. İslam'ın tek bir anlayışı olacak dememek lazım. Bu çoğulculuk kabul edilmediği müddetçe ana akım iktisat güçleniyor. İslam iktisadı olarak maalesef biz daha cılız bir yerde kalabiliriz. İslam iktisadı sadece Müslümanlar için değil tüm insanlar için güzel bir şeydir diyebilmeliyiz. Bunu demek daha kapsayıcı olmak anlamına gelir.

Türkiye'de ya da İslam coğrafyasında en fazla bizim bu konuyu tartışmamız gerekirken bir şey yapmıyoruz. Caiz mi değil mi diye soruyoruz. Bu çoğulculuğu yakalayamaz hale geliyoruz.

NOTLUK

Handwriting practice lines for the 'NOTLUK' section.

NOTLUK

Handwriting practice lines for the 'NOTLUK' section.

MARUF VAKFI
İSLAM EKONOMİSİ ENSTİTÜSÜ

İslam Ekonomisi Enstitüsü Sunumlar-1

İSLAM İKTİSAT FELSEFESİ

MARUF VAKFI
İSLAM EKONOMİSİ ENSTİTÜSÜ

Seyit Nizam Mah. Mevlana Cad. No: 77 Necmettin Aytek Plaza K 8 Zeytinburnu / İSTANBUL
Tel. : 0212 510 11 25

maruf@marufvakfi.org / www.marufvakfi.org/

